

ज्ञान प्रबोधिनीचे
कुमारांसाठी
अभिनव मासिक

छात्र प्रबोधन

वर्ष ८, अंक ५
सौर अग्रहायण शके १९२१

छात्र प्रबोधनतर्फे नावीन्यपूर्ण स्पर्धा

दीपावली विशेषांकामध्ये प्रसिद्ध केलेल्या स्पर्धामध्ये मोठ्या संख्येने सहभागी व्हा.
तुमची कल्पकता, कलात्मकता, नवे विचार, यांना मूर्त रूप द्या.

१) 'पंख सुरांचे' ध्वनिफीत निर्मिती स्पर्धा :

आवाजाच्या माध्यमातून पोहोचविता येतील असे खेळ, कोडी, विज्ञान प्रयोग, गाणी, नाट्य, कल्पक जाहिराती, गोष्टी, विशेष मुलाखती, विविध बोलीभाषा इ. प्रकारांमधून नावीन्यपूर्ण कल्पना वापरून, विद्यार्थ्यांनी ध्वनिफीत स्वतः तयार करावी.

- १) ध्वनिफीत ३० मिनिटांची असावी व तिला शीर्षकगीत असावे.
- २) तयार ध्वनिफीतीचा वापर टाळावा. संगीताचा अतिरेकही नको.
- ३) ध्वनिफीतीत शीर्षकगीत असावे व छात्र प्रबोधन मासिकावर, एक मिनिटाची नावीन्यपूर्ण जाहिरात केलेली असावी.
- ४) नुसते नाट्य, नुसती गाणी, अशी एकाच प्रकाराची ध्वनिफीत तयार करू नये.
- ५) आशय, वैविध्य, कल्पकता, मांडणी, स्पष्टता इ. निकषांवर स्पर्धेचा निकाल लावला जाईल.
- ६) ध्वनिफीत तयार करण्यासाठी आपल्या गटाने कसे प्रयत्न केले, हे सोबत पत्राने कळवावे.

२) 'भाषा, समाजशास्त्र' विषयांतील प्रकल्प स्पर्धा:

मराठी, इंग्रजी, हिन्दी, संस्कृत, इतिहास, भूगोल, ना.शास्त्र, अर्थशास्त्र या विषयांतील कोणताही एक विषय निवडून त्यावर विविध ठिकाणांहून माहिती गोळा करणे, त्याचे विश्लेषण करणे, त्यावर प्रक्रिया करणे, त्याची पुनर्मांडणी करणे, त्यावर स्वतःचे भाष्य, टिपणी लिहिणे, नवीन साहित्यकृती तयार करणे, एखाद्या सामाजिक प्रश्नासंबंधी मुलाखतीद्वारा अभ्यास करणे, इ. प्रकारे हे प्रकल्प तुम्ही तयार करू शकाल.

- १) प्रकल्पातील लेखन विद्यार्थ्यांचेच असावे. विषयांची मांडणी, रचना, सजावट, चित्रे इ. सर्व विद्यार्थ्यांचे हवे. मांडणी नावीन्यपूर्ण असावी.
- २) प्रकल्प, हस्तलिखित या स्वरूपात फुलस्केप आकाराच्या २४ पृष्ठसंख्येचा असावा. पाठपोट लिहू नये.
- ३) प्रकल्पाला शीर्षक असावे. मुलांनीच तयार केलेले आकर्षक मुखपृष्ठ असावे.
- ४) प्रकल्प कसा, कोणी कोणी तयार केला यासंबंधी विद्यार्थ्यांपैकी एकाने स्वतंत्र पत्र लिहून त्याला जोडावे.

दोन्ही स्पर्धांसाठी

- १) स्पर्धा सहावी ते बारावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी असेल.
- २) ती एकट्यासाठी नसून गटासाठी आहे. किमान ४ व कमाल ८ जणांचा एक गट असावा.
- ३) शाळेतर्फे वा स्वतंत्रपणेही विद्यार्थी या स्पर्धामध्ये सहभागी होऊ शकतील. स्पर्धेला प्रवेशशुल्क नाही.
- ४) स्पर्धेतील आपला सहभाग पत्राद्वारे ३१ डिसेंबरपर्यंत निश्चित करावा. पत्रावर पत्रव्यवहारासाठी संपूर्ण पत्ता लिहावा.
- ५) स्पर्धेच्या तपशिलाविषयी काही शंका असल्यास छात्र प्रबोधनच्या मुख्य कार्यालयाशी तातडीने संपर्क साधावा.

दोन्ही स्पर्धांसाठी विशेष पारितोषिके

गटात सहभागी झालेल्या विद्यार्थ्यांना (एकत्रितपणे)	शाळांसाठी
प्रथम क्रमांक	रु. ३००/-
द्वितीय क्रमांक	रु. २५०/-
तृतीय क्रमांक	रु. १५०/-
उत्तेजनार्थ	रु. ५०/-

सर्व पारितोषिके पुस्तक रूपाने दिली जातील.

इवली शल्या रुति खुति,
मात करू दा त्यांच्यावरती
प्रगल्भतचि खि दळिनी
ज्यातिर्जगतात

संपादक, प्रकाशक, मुद्रक
महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.
शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.
दत्ता श्री.टोळ B.A., B.Com.
विवकि पोंक्षे M.Sc., B.Ed.

कार्यकारी संपादक
वर्षा कुलकर्णी

मुखपृष्ठ व चित्रे : गिरीश सहस्रबुद्धे

अक्षर जुळणी
छात्र प्रबोधन, पुणे ३०

संपर्क पत्ता : छात्र प्रबोधन,
ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,
पुणे ४११०३०
☎ (०२०) ४४७७६९१, ४४७८०९५
फॅक्स : ४४९१८०६

E-mail : prabodhini@vsnl.com

प्रकाशन दिनांक
राष्ट्रीय सौर १० अग्रहायण, शके १९२१
१ डिसेंबर १९९९

वर्गणी-(भारतात):

वार्षिक : रु. १२५/-
द्वैवार्षिक : रु. २४०/-
त्रैवार्षिक : रु. ३५०/-
आजीवन : रु. २०००/-
भारताबाहेर - वार्षिक: ३० डॉलर

छात्र प्रबोधन

वर्ष ८ अंक ५
सौर अग्रहायण शके १९२१

अंतरंग

- २ कविता पानोपानी
माहा बाप - आतिश सोसे; तुझी वीरगाथा - महेश केळुसकर
- ३ हरवलं ? काय हरवलं ? - डॉ.वि.गो.कुलकर्णी
- ७ कथा-तो कुणी माझ्यातला तो... - अश्विनी धोंगडे
- ११ अभ्यासातील अडथळे कसे दूर कराल(भाग २) - महेन्द्र सेठिया
- १५ आयुष्यातील वादळलाटा (लेखमाला)
माहाचा क्षण - वामन प्रभुदेसाई
कवड्डिनेच माझे जीवन घडविले ! - शांताराम जाधव
- १९ जीवाणू संहारक विषाणू - डॉ.पुरुषोत्तम जोशी
- २० गुप्त संदेश कविता-स्पर्धा निर्णय व बक्षिसप्राप्त कविता
- २१ डॉ.मेरी लिकी (भाग-२) - वीणा गवाणकर
- २४ स्थानिक कार्यकर्त्यांशी वार्तालाप

संवाद

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रणींनो,

दीपावली विशेषांकातील कथा, कविता, लेख, विशेष लेखमाला, एव्हाना वाचून झाली असेल हो ना ? कृतिकौशल्येही करून बघितलीत ना ? अंकाबाबतच्या प्रतिक्रिया आम्हाला तर कळवाच पण संबंधित लेखक-कवि यांच्यापर्यंतही आवर्जून पोहोचवा.

सुट्टीतील ग्रामीण परिचय शिबिर, सहभागी झालेल्या प्रबोधकांना अनेक अनुभवांनी समृद्ध करून गेले. शिबिराच्या शेवटी झालेले गिरिभ्रमणही खूपच छान झाले.

हिवाळ्यातली थंडी आळसात घालविण्याऐवजी, मनसोक्त व्यायाम करून, शरीर सतेज-सदृढ करण्यासाठी त्याचा उपयोग करून घ्या, नियमित व्यायामाबरोबर सकस व चौरस आहाराकडेही लक्ष द्या.

मुखपृष्ठ पाहून आपणही संमेलनामध्ये सहभागी व्हावे असे वाटले ना ! शाळेच्या विविध स्पर्धांमध्ये, प्रदर्शनांमध्ये, संमेलनांमध्ये पुढाकार घेऊन, हिरीरीने सहभागी व्हा ! स्वतःमधील कलागुणांना व्यक्त करण्याची, ते विकसित करण्याची ती एक चांगली संधी असते. तेव्हा ती दवडू नका !

ध्वनिफित निर्मिती स्पर्धा व प्रकल्प स्पर्धा यांमध्ये भाग घेताय ना ?

ओरिसातील वादळग्रस्तांच्या मदतीसाठी प्रबोधिनीच्या डॉक्टरांच्या दोन तुकड्या रवाना झाल्या आहेत. त्यांच्या निरोपानुसार पुढील मदतकार्याची दिशा नक्की होईल. त्यामध्ये तुमचाही वाटा तुम्ही उचलायचाय. तेव्हा स्थानिक केंद्रांशी संपर्क ठेवून असा. 'संवाद' दुतर्फा चालू ठेवणार ना !

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

छाया प्रकाशांचे खेळ, थंड झुळुकांचे स्पर्श, मेळ घाली मार्गशीर्ष ।

तयहाती जीव घेवून
बाप माहा दूर जाते...
सदा त्याच्या आठोनीत
भरून हा ऊर येते...

हाती कुदय-फावडं
खंदे सुखाचा सागर...
सांडे रगत तेधवा
फुटे दुःखाची घागर...

राब-राबता बापाले
लय झाल्या खोल जखमा...
न्हाई डोयाले गां झोप
सेवा करे माय रखमा...

कविता पानोपानी

माहा बाप

लय भोगलं बापानं
सदा न कदा दुःख...
नशिबानं देला धोका
त्याचं न्होतं सुख-दुःख

सान्या जीवाचचं केलं
त्यानं लेकरासाठी रान...
उन्हांमधी भाजे पाय
त्याचं न्होतं त्यांसनी भान...

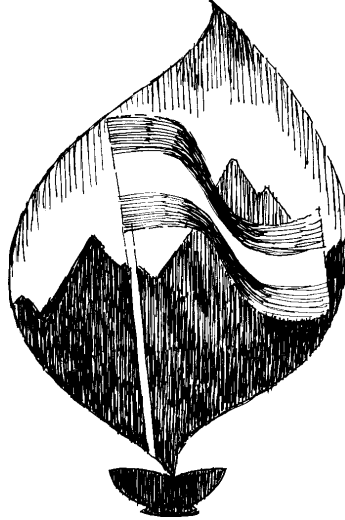
उभ्या जीनगानीचं माह्या
केलं बापानं गां सोनं...
माह्या बापाच्या कष्टाची
मले हाय सदा जान...

- आतिश सोसे
'शिवकृपा' कानेशवणी
ता.जि.अकोला ४४४१०२

तुझी वीरगाथा

इथे दूर गावात भारून आली
तुझी वीरगाथा सुगंधापरी
तुझ्या गौरवाने फुलारून वारा
प्रभाती नवी पाखरांची भिरी...

तुझ्या शूर हातात शोभे तिरंगा
उभा गाव गातो उधाणावरी
झळाळी उन्हाची सळाळून रानी
तुझे नाव घेऊन सोन्यापरी
तुझी झुंज उतुंग लावून बाजी
तिथे चालली ती गिरी-कंदरी

उभी गावदेवी नदीच्या किनारी
तुझ्या रक्षणाला जिती-जागती
लढाया तुला तेज, आयुष्य देते
तिचा कौल आहे तुला सोबती
तिथे थेट मृत्यूस आलिंगतांना
कुणी आतुनी रे तुला सावरी...

तुझी वाट पाहूनिया सांग आता
थकावी किती लोचने जागुनी
नसे नीज आता घरी काळजीने
घळावी किती आसवे मागुनी
दिवे लागणीला दुवा-प्रार्थना ह्या
तुझ्या माणसांच्या, उदो अंतरी...

- महेश केळुसकर
सोमनाथ अपार्टमेंट, अ-६ वीर सावरकर
मार्ग, डोंबिवली (पू.) ४२१२०१

तू विणल्या कंठी माळा, शब्दांच्या शतसुमनांनी, बहरली जिवाची कविता, प्रेतमांच्या मधुगंधांनी.

त्या दिवशी मला जरा विचित्रच वाटत होते. आज काहीतरी जगावेगळा अनुभव येणार, असे राहून राहून वाटत होते. तसे झालेही. त्याचीच ही कथा. सकाळच्या चहाबरोबर वाचण्यासाठी ताजी वर्तमानपत्रे हातात घेऊन बसलो. पण पेपरांत मन रमेना. ठिकठिकाणी पडलेले खून, दरोडे आणि दारूच्या नशेत बेदरकारपणे वाहने चालवल्यामुळे झालेले भीषण अपघात! त्यात आणि कारगिलची भर ! आपण ज्यांना मैत्रीचा हात देऊ केला, त्यांनीच आमच्या ऐन

वि.गो.कुलकर्णी

हरवलं? काय हरवलं?

आणि एक दिवस चमत्कार झाला, साक्षात भगवान श्रीकृष्ण माझ्यापुढे प्रकट झाले. प्रकट होण्याचे कारण त्यांनी सांगितलं, 'सध्या मी भारताच्या दौऱ्यावर आहे. तुझ्या आळीतील तीन भक्तांनी मला वेगवेगळी प्रार्थना केली आहे. एकाच घटनेसंदर्भात तिघांच्या तीन वेगवेगळ्या प्रार्थना ऐकताना मी अगदी भांबावून गेलो आहे.'

कोणतं धर्मसंकट आलं म्हणून भगवान श्रीकृष्ण भांबावून गेले.. द्रौपदी आणि अभिमन्यूच्या रूपात भगवान श्रीकृष्ण कशाचा शोध घेत होते...

वाचूया डॉ.वि.गो.कुलकर्णी यांच्या 'हरवलं ? काय हरवलं ?' या अंतर्मुख करणाऱ्या लेखात.

तारुण्यातील सैनिकांवर केलेल्या अत्याचारांच्या छळकथा ! क्रीडाविश्वातील बातम्याही, उत्साहवर्धक नव्हत्या. मन उदास झाले, भरकटू लागले अन् तशा अवस्थेतच जरा डोळा लागला आणि मला साक्षात भगवंतांचे दर्शन झाले. भगवान श्रीकृष्णाचे वर्णन मी अनेकदा ऐकले होते. दूरदर्शनच्या पडद्यावर त्यांना पाहिलेही होते, त्यामुळे श्रीकृष्णाला ओळखायला मला वेळ लागला नाही. आश्चर्याचा धक्काच बसला. असे काय माझे पुण्य दुथडी भरून वाहत होते की

साक्षात भगवंतांनी माझ्यापुढे प्रकट व्हावे? विनम्रभावे प्रणाम करून मी भीतभीतच विचारले, "कृष्णा ! देवाधिदेवा ! आज मला गरिबाला कसं काय दर्शन दिलं? या पृथ्वीतलावर काय काम काढलं आहे? की केवळ मला दर्शन देण्यासाठीच एवढा खटाटोप केला ? तसं असेल तर मी खरोखरच धन्य!!"

"तसं नव्हे वत्सा ! तू तर माझा भक्त आहेसच. दररोज वर्तमानपत्र हाती पडताच, उसासा सोडून, 'नारायणा !' अशी मला साद घालतोस. पण आज

अल्पजयाने कधी न सुटावा, मनबुद्धीचा तोल । ध्येय निरंतर राहो पुढती । भारतवैभव काळ।

इथं येण्याचं आणखी एक कारण आहे. सध्या मी भारताच्या दौऱ्यावर आहे. फिरता फिरता तुझ्या आळीत आलो. पाहतो तर तीन भक्तांनी मला वेगवेगळी प्रार्थना केली आहे. प्रत्येकानं अगदी कळवळून साकडं घातलं आहे. त्यामुळं मी अगदी भांबावून गेलो आहे !”

“भांबावून गेलात ? आणि आपण! द्वारकाधीशा ! हे कसं शक्य आहे ?”

“वत्सा ! ऐक. माझी कुचंबणा ऐक तर खरी !” भगवंत सांगतात,

“तुझ्या आळीत ते नाडकर्णी राहतात. ओळखतोस त्यांना ?”

“ओळखतो म्हणजे काय ? फार चांगली माणसं आहेत. कुणाच्या अध्यात नाही की मध्यात नाही. पण कुणालाही मदत लागली की सर्वांच्या आधी नाडकर्णी हजर ! मी सर्वसाक्षी विश्वेश्वराला माहिती पुरवीत होतो. सुदैवाने कृष्णानेच मला थांबवून त्याची अडचण सांगायला सुरुवात केली -

“त्या नाडकर्णीचा थोरला मुलगा दिलीप सैन्यात कर्नल आहे. माझा मोठा भक्त आहे. रोज माझं स्मरण करतो. एखादं स्तोत्रही म्हणतो. गेले काही दिवस तो सारखा माझा धावा करतोय. कारगिलच्या आघाडीवर आपली बदली व्हावी म्हणून मला साकडं घालतोय. आताही, या क्षणी त्याचे शब्द माझ्या कानांत घुमताहेत.”

“तुझ्या चरित्रापासून मी स्फूर्ती घेतली! ‘कंसचाणूरमर्दनम्’ हे तुझं वर्णन माझ्या अंतःकरणात पक्कं ठसलं होतं. म्हणूनच, लहानपणापासून मी सैन्यात जायचा ध्यास घेतला ! खूप मेहनत केली, अभ्यास केला आणि सैन्यात कमिशन

मिळवलं. माझ्या भारतमातेचं रक्षण करावं, तिच्या शत्रूंचा बीमोड करून त्यांना अदल घडवावी, यासाठी माझे हात सारखे शिवशिवताहेत. पण काय करू रे देवा? युद्धात आघाडीवर जाऊन माझ्या रणकौशल्याचं पाणी पाजण्याची संधी मला मिळालीच नाही. मागच्या युद्धात मी पिछाडीलाच राहिलो. आता तरी मला संधी मिळू दे ना !

इतकी वर्षं मी तपश्चर्या करतो आहे, ‘रणगाड्यांच्या युद्धाचा निष्णात’, अशी कीर्ती मी संपादन केली आहे. वय वाढलं तरी मी शारीरिक क्षमता कमी होऊ दिलेली नाही. तीस तीस किलो वजनाचे दगड पाठीवरच्या पिशवीत बांधून आजही माझ्या जवानांच्या पुढं मी पळू शकतो. पण कृष्णा ! शत्रूंच्या नरडीचा घोट घेण्याची संधी मिळत नसेल तर उपयोग काय माझ्या तपश्चर्येचा आणि साधनेचा ? अजून वेळ गेलेली नाही. माझी आघाडीवर बदली कर. मला रणांगणावर मृत्यू आला तर यापरते भाग्य नाही. कुरुक्षेत्रावर वीरगती प्राप्त झालेले कौरव-पांडव स्वर्गात माझं स्वागत करतील. तिथं छत्रपती शिवरायांना वंदन करण्याची संधी मला मिळेल. कृष्णा! भक्तवत्सला ! माझी एवढी प्रार्थना ऐक. मला रणांगणावर पाठव!”

“मग देवाधिदेवा ! पाठवा ना कर्नल दिलीपला आघाडीवर. साक्षात् जगन्नियंत्याला यात काय कठीण आहे?” काहीशा आश्चर्यानं, काहीशा रदबदलीच्या स्वरात, मी कर्नलसाहेबांच्या मागणीला टेकू दिला. “वत्सा ! ते इतकं सोपं नाही. चल माझ्याबरोबर. भक्त दिलीपच्या घरात

काय चाललय पाहा” भगवंतांची मुद्रा आता संचित दिसत होती.

नाडकर्ण्यांच्या घरातही चिंतेचेच वातावरण होते. दिलीपची आई घरातल्या प्रशस्त देवघरात देवासमोरच बसली होती. तिने शंख, चक्र, गदाधारी श्रीकृष्णाची रेखीव संगमरवरी मूर्ती पाण्यात ठेवली होती आणि ती सारखी कृष्णाचा धावा करीत होती. “कृष्णा ! तूच सांभाळ रे माझ्या लाडक्या दिलीपला! दोन लहान मुली आहेत त्याच्या पदरात. त्यांची लग्नं कोण करणार ? त्यांचे संसार कोण थाटून देणार? तूच कर्ता आणि करविता ! माझी म्हातारीची प्रार्थना ऐक. माझ्या दिलीपला तोफांच्या तोंडी देऊ नकोस. मागच्या लढाईत तर तो किती लहान होता. तेव्हा मी अशीच तुझ्यापुढं धरण धरून बसले होते. त्या वेळी तूच माझी प्रार्थना ऐकलीस. दिलीपची आघाडीवर झालेली बदली तूच रद्द केलीस ! आता तूच राखणारा आणि तूच मारणारा ! सांगशील तो नवस बोलायला मी तयार आहे. साऱ्या गावाला जेवण घालीन लढाई संपल्यावर. तोवर माझ्या दिलीपला सांभाळ ! सांभाळ रे कृष्णा...!”

श्रीकृष्णाने खुणावले आणि आम्ही दोघेही नाडकर्ण्यांच्या घरातून बाहेर पडलो. आता मात्र मला राहवेना. “यात एवढं भांबावून जाण्यासारखं काय आहे देवा ? त्या म्हातारीच्या रडगाण्यापेक्षा भारतमातेचं संरक्षण कितीतरी महत्त्वाचं नाही का ? शिवाय लढाईच्या धुमश्चक्रीतही दिलीपचं संरक्षण तू करू शकतोस की ! देवाधिदेवा ! करा त्याची

देशप्रीतिच्या उज्वल ज्योती, अनंत हृदयी तेवत असती । इतिहासाची साक्ष काढूनी, आज एकता घडवू त्यांची ।

बदली आघाडीवर. त्यात सर्वशक्तिमान परमेश्वराला तरी...”

देवाने खुणेनेच मला गप्प केले. काहीशा विषण्ण स्वरात भगवंत सांगू लागले, “वत्सा ! घाई करू नको. तुम्हा भारतीयांचं जीवन आणि विचारपद्धती फारच गुंतागुंतीची आणि अगम्य झाली आहे. द्वापरयुगात मी अवतार घेतला, तेव्हा जीवनात एवढी गुंतागुंत नव्हती. माणसं सरळ विचार करीत. आता युग बदललं आहे. याच गल्लीच्या तोंडाशी ‘जय-श्रीकृष्ण स्टोअर्स’ नावाचं एक दुकान आहे. ठाऊक आहे ना तुला?” “आहे तर ! फार मोठं दुकान आहे. तिथं सारं काही मिळतं. शिवाय दुकानदार मोठा लाघवी. बोलणं तर असं मिठ्ठास की काही विचारू नका ! शिवाय तो मोठा धार्मिक आहे बरं का ! दरवर्षी गोकुळाष्टमीला मोठा उत्सव होतो तो त्याच्या भरघोस देणगीमुळच !”

“चल मग माझ्याबरोबर. त्याचीही प्रार्थना ऐकू या !” श्रीकृष्णाच्या कृपेने कुणालाही न दिसता आम्ही सर्वत्र संचार करू शकत होतो. जाता जाता कृष्णाने माहिती पुरवली. “माझे भक्त खूप आहेत. ते मला निरनिराळ्या नावांनी ओळखतात, हाक मारतात, धावा करतात. हा दुकानदार भक्त मात्र मला फक्त ‘रणछोडदास’ या एकाच नावानं हाक मारतो.”

दुकान उघडले होते. पण अद्याप गिऱ्हाईकांची वर्दळ सुरू झाली नव्हती. दुकानाच्या मागेच दुकानदाराची घरवजा खोली होती. तिथे हे राजेश्री देवपूजा करीत. लक्ष्मीची आणि रणछोडदासाची पूजा नुकतीच आटोपली होती. आता

हा दुकानदार आपल्या मिठ्ठास वाणीने थोरल्या चिरंजीवांना उपदेश करीत होता. “या कारगिलच्या लढाईत काही दम नाही. फ्रंटवर माणसं मेली की आणखी काय झालं, याच्याशी आपला काही लेनादेना नाही. लढाई म्हणजे महागाई वाढली पाहिजे, वस्तू गडप झाल्या पाहिजेत ! साठ वर्षांपूर्वी दुसरं महायुद्ध सुरू झालं ’ तेव्हा तुझ्या आजोबांनी काड्याच्या पेट्यांपासून कितीतरी वस्तू मागच्या दारानं विकल्या ! या कारगिलमध्ये काही दम नाही. नुसती पेपरवाल्यांची चलती आहे !” दुकानदार आता चांगलाच फॉर्मात आला होता आणि चिरंजीवांना सांगत होता. ‘पंचवीस वर्षांपूर्वी महाराष्ट्रात मोठा दुष्काळ पडला होता. हजारांची उपासमार झाली, कित्येक जनावरं तडफडून मेली. तेव्हा तुझे आजोबा म्हणायचे, ‘असा दुष्काळ आणखी एक वर्ष पडेल तर दहा पिढ्या बसून खातील!’ समजलं ? आपली नजर दोन ठिकाणी पाहिजे. एक रणछोडदासच्या तसबिरीवर आणि दुसरी गल्ल्यावर ! असे म्हणून त्याने श्रीकृष्णाच्या तसबिरीला मोठ्या भक्तिभावाने नमस्कार करून गल्ल्याकडे मोर्चा वळवला ! जाताना, ‘बरकत येऊ दे रे बाबा रणछोडदासा’ अशी प्रार्थना करायला तो विसरला नाही ! “पाहिलंस वत्सा ! अरे ही फक्त झलक आहे ! गेले काही दिवस मी भारतभर हिंडतोय. इतक्या निरनिराळ्या प्रार्थना, इतकी साकडी ऐकतोय की विचारू नको. मागे अवतार घेतला, तेव्हा कुरूक्षेत्रावर एकच आघाडी होती.

आता या आधुनिक भारतात असंख्य आघाड्या दिसताहेत. समाज अगदीच डबघाईला आला तर मी येऊन निस्तरून, असं आश्वासन दिलं होतं म्हणून पाहाणी करायला आलो. हे सारं ऐकून आणि पाहून मी कुठं कुठं पुरा पडणार या चिंतेनं अगदी चक्रावून गेलो आहे.”

“हे मात्र मी मुळीच ऐकून घेणार नाही !” आता जवळीक वाढल्यामुळे मी धिटाईने सांगू लागलो. “कुरूक्षेत्रावर भांबावलेल्या अर्जुनाला उपदेश करणारा कृष्ण स्वतःच भांबावून जाईल ? शक्यच नाही ! त्या प्रसंगी अर्जुनाला केलेला उपदेश भारतीयांनाच नव्हे, तर जगातील कित्येक विचारवंतांना आजही मार्गदर्शक ठरतो आहे. ते जाऊ द्या. कृष्णा तू काय करायचं ठरवलं आहेस?”

“ठरवणं सोपं आहे, पण योजना पार पाडायला मला निष्ठावंत भक्त मिळायला हवेत ना ? कित्येक शतकांपूर्वीची द्वापरयुगातली कथा ऐक. भारतीय युद्धाला तोंड फुटण्यापूर्वी मला शिष्टाईसाठी पाठवण्यात आलं. शिष्टाई करून मी काय साधावं याबद्दल मी सर्व पांडवांची आणि इतरही अनेकांची मतं विचारली. सर्वांनी आपापल्या भाषेत, वेगवेगळ्या शब्दांत, पण एकच उत्तर दिलं. ‘कृष्णा ! युद्ध भयंकर असतं. त्यात सर्वनाश संभवतो. काहीही कर, पण युद्ध होऊ देऊ नकोस !’ शेवटी मी द्रौपदीकडे गेलो. शिष्टाईचा बेत सांगितल्यावर, निश्चयी स्वरात, काहीशा रागानं द्रौपदी म्हणाली, ‘तुला द्यूताचा प्रसंग आठवतो ना ? त्या वेळी झालेली माझी बेअरू आठवते ना ? दुःशासनानं माझ्या

अनामवीरा जिथे जाहला, तुझा जीवनांत। स्तंभ तिथे ना कुणी बांधला, पेटली ना वात।

वस्त्राला हात घातला, याचं स्मरण आहे ना ? की विसरलास ? त्या वेळी मोकळ्या सोडलेल्या केसांची अजूनही वेणी घातलेली नाही !' असं म्हणून तिनं आपले मोकळे केस माझ्या तोंडावर टाकले ! आपल्या मुक्त केसांनी माझं तोंड झाकून माझी तेजस्वी बहीण पुढं म्हणाली, 'इतकं करून तू कसली तरी अपमानास्पद तडजोड करून आलास, तर लक्षात ठेव ! द्यूताच्या वेळी मी बंदिवान होते. तुझा धावा करण्यापलीकडं मी काहीच करू शकले नाही. आज मी स्वतंत्र आहे. सारे पांडव मूग गिळून बसले तरी मी स्वस्थ बसणार नाही. मी बाळ अभिमन्यूला रथावर

बसवीन, स्वतः सारथ्य करीन आणि एकटी कौरवसैन्यावर चाल करून जाईन ! कृष्णा ! विजय मिळाला तर आनंदच आहे. नाही मिळाला तरी मारिता मारिता मरेतो युद्ध करू !!' वत्सा, तुला सांगितलं ना, पुन्हा अवतार घेण्याच्या उद्देशानं मी भारतभर हिंडतोय. द्रौपदी आणि अभिमन्यू किती आणि कुठं दिसतात याचा शोध घेतो आहे !' 'मग सापडले का कुणी ?' माझ्या प्रश्नाला उत्तर येईना. हळूहळू भगवान श्रीकृष्ण मागे सरकू लागले. त्यांची मूर्ती अस्पष्ट होऊ लागली. त्यांना ऐकू जावं म्हणून मी मोठमोठ्यांदा ओरडून विचारू लागलो, "सापडले का ? कुणी

सापडले का ?" कृष्णाची प्रतिमा अदृश्य झाली. माझी पत्नी मला हलवून उठवत होती. कुणीतरी तोंडावर पाणी मारत होतं. 'अहो ! उठा ना ! असं काय करताय ? सांगा ना ! काय हरवलं ? काय हरवलं?' माझ्या बालमित्रांनो ! तुम्ही तरी सांगा, काय हरवलं होतं ?

ॐ ॐ ॐ

डॉ. वि. गो. कुलकर्णी
२, शिरीष, मकरंद सोसा.,
२६, सेनापती बापट मार्ग, दादर,
मुंबई २८

'छात्र प्रबोधन'चा दीपावली विशेषांक स्थानिक वितरण केंद्रावरून नेला ना ? नसेल नेल्यास ताबडतोब आपल्या गावातील स्थानिक वितरण केंद्रावरून अंक घेऊन जावा. अंक वाचून, त्यात सुचविलेल्या कृती करून अंकाबाबतच्या प्रतिक्रिया आवर्जून कळवा.

महात्म्याच्या संगतीचा मला लाभला एकांत, क्षणार्धात सत्यात आला स्वप्नीचा दृष्टान्त

मराठीचा तास चालू होता. मराठीच्या बाई, वर्गात निबंध कसा लिहायचा ते शिकवत होत्या. 'निबंध लिहिण्यासाठी तुमच्यामध्ये कल्पनाशक्ती हवी. कल्पनेच्या पतंगाची दोरी सैल सोडली की पतंगानं, डौलानं आकाशात भरारी घ्यायला हवी.'

खरंतर बाईनी हे सगळं सांगायच्या आधीच यशच्या डोक्यात कल्पनेची चक्रं फिरू लागली होती. बाईनी तासाच्या शेवटी सांगितलं, 'प्रत्येकानं आता आपल्या मनानं कल्पना करायची आणि स्वतंत्र निबंध लिहायचा. मी पतंग असतो तर..., मी चंद्रावर गेलो तर..., मी भारताचा पंतप्रधान झालो तर..., बाई क्वितीतरी विषय मुलांना सुचवत होत्या, पण यशला त्यापैकी एकही विषय पसंत नव्हता. काहीतरी नवं हवं होतं, पण नेमकं तेच सापडत नव्हतं आणि हो, ज्याचा निबंध चांगला होणार होता, त्याला बाई बक्षीस देणार होत्या. त्याचा निबंध शाळेच्या नोटीस बोर्डावर झळकणार होता, अगदी त्याच्या फोटोसकट. यशनं मनोमन हे बक्षीस केव्हाच आपल्या खिशात घातलं होतं.

पाहुण्यांच्या हस्ते बक्षीस स्वीकारण्याची स्वप्नं यश पाहात होता

तो कुणी माझ्यातला तो...

– अश्विनी धोंगडे

खरं, पण दोन-तीन दिवस त्याला काही चैन पडत नव्हती. निबंध लिहायला आता दोनच दिवस शिल्लक होते आणि विषय काही हाती लागत नव्हता. सुमेधनं निबंध दिला, पण पठ्ठ्या त्याच्या विषयाचा काही पत्ता लागू देत नव्हता. मधुरा पण निबंध मस्त जमलाय म्हणून खुशीत होती आणि यश मात्र कल्पनेतले पतंग अजून मांजाला बांधण्याच्याच प्रयत्नात होता. काय बरं लिहावं ? सगळ्यांपेक्षा अगदी वेगळं हवं.

पण ते वेगळं काय हे मात्र सुचत नव्हतं. यश अगदी अस्वस्थ झाला होता.

'हे बघ यश,' आईनं शेवटी त्याला समजावलं, 'इंग्रजीत एक वाक्प्रचार आहे, 'टू स्लीप ओव्हर ए प्रॉब्लेम'. तेव्हा तुझा प्रश्न डोक्यात घेऊन तू शांतपणे झोपी जा बरं ! उद्या सकाळपर्यंत तुला नक्की काय ते सुचेल.'

'पण आई आता तर फक्त एक दिवस शिल्लक आहे.' यश रडकुंडीला येऊन म्हणाला.

'असू दे रे, बघू, मलाही काही सुचेल उद्यापर्यंत'.

आईचं ऐकून यश खरंच एखाद्या शहाण्या मुलासारखा गाढ झोपी गेला.

'काय यश, सुचला का विषय ?' कोणीतरी त्याला झोपेतून हलवत विचारत होतं.

'कोण तू ?' खडबडून जागा होत यशनं विचारलं.

'मला ओळखलं नाहीस ? मी यश'.

'तू यश ? मग मी कोण आहे ?' यश म्हणाला.

'आरशात बघ, म्हणजे ओळखशील

तू मला. रोज भेटतोस ना तू मला तिथंच!'

त्याच्या या अशा कोड्यातल्या बोलण्यानं यश बुचकळ्यात पडला. पण मग डोळे चोळत उठून आरशासमोर उभा राहिला आणि काय आश्चर्य ! त्याच्यासमोर खरंच एक मुलगा उभा होता. अगदी त्याच्या एवढाच, त्याच्या सारखाच दिसणारा.

आता यशला त्याची ओळख पटली आणि यश त्याच्याकडे पाहात तोंड भरून हसला. आरशातल्या मुलानंही मग त्याच्याकडे पाहून तोंड भरून हसून घेतलं. यशनं त्याच्याकडे पाहून आपल्या शर्टाची कॉलर ताठ केली. आरशातला मुलगाही काही कमी नव्हता. त्यानंही लगेच आपली कॉलर ताठ केली आणि आपली हुशारी दाखवली. आता मात्र यशला त्या मुलाचा थोडा रागच आला. माझी बरोबरी करतो म्हणजे काय ? याची चांगली जिरवली पाहिजे; म्हणून यशनं त्याच्यापुढं हात उगारला, लगेच आरशातला मुलगाही हात उगारून तयार.

वारा वाहे मस्त कलंदर, स्वानंदी हे रान, ह्या साऱ्यातून तुझे स्वतःला आत्मपूजेचे दान.

‘अरे बापरे ! हा तर तोडीस तोड दिसतो. याच्याशी थोडं सबुरीनं घ्यायला हवं.’ यशनं विचार केला.

‘काय रे तू कधीपासून ओळखतोस मला ?’ यशनं त्याला विचारलं. ‘खूप लहानपणापासून. तुला आठवतं ? - नसेलच आठवत म्हणा - पण मला आठवतंय - तू रांगत होतास तेव्हा, तुझ्या आजीनं हा आरसा भेट दिला होता तुझ्या आईला. आईनं तो खुंटीला अडकवला ना, तेव्हापासून मीही आलो तुमच्या घरात राहायला.’

‘अरे चोरा ! आम्हाला असा लपून राहतोस काय ?’ यश मनात म्हणाला.

‘पण काय रे मला सारखा भेटत कसा नाहीस तू ?’ यशनं विचारलं.

‘अरे, तुझ्याबरोबर तर असतो मी नेहमी ! पण तुझं लक्षं नसतं माझ्याकडे. रस्त्यावरून तू जातोस तेव्हा सावली होऊन मी तुझ्याबरोबर येतो. शाळेत गेल्यावर तिसऱ्या मजल्याचा जिना चढतोस तू, तेव्हा तुझ्या आधी तयार असतो मी तिथं तुझ्या स्वागताला. धापा टाकत असतोस तू आणि मीसुद्धा तुझी नकल करत, धापा टाकण्याचं नाटक करत उभा असतो, आरशामागं !’

‘म्हणजे माझा पिच्छा सोडत नाहीस तर तू’

‘अजिबात नाही, जिथे तू तिथे मी जाणारच, कधी तुझ्या मागं तर कधी तुझ्या पुढं ?’

‘बघ हं आणि तुला नाही नेलं मी तर..’

‘शक्यच नाही ते, मी असणारच तुझ्याजवळ’

‘पैज ?’

‘हो पैज,’

‘कशाची ?’

‘कशाचीही ! पण मला खात्री आहे

मीच पैज जिंकणार’ आरशातला मुलगा म्हणाला.

‘बघू या ना आता’ असं म्हणत हसत हसत यशनं खुंटीवरचा मोठ्या आरसा खुर्चीवर चढून काढून टाकला आणि उलटा करून भिंतीशी टेकवून ठेवला.

‘आता बैस भिंतीशी गप्पा मारत’ यश मोठ्यानं म्हणाला व स्वतःशीच हसला.

‘यश हे नाही ठीक केलंस तू’ कोणीतरी यशच्या कानात कुजबुजलं. हा तर चिडीचा डाव झाला.’

यशनं इकडं तिकडं पाहिलं. आसपास कुणीच नव्हतं, मग त्यानं तिकडं दुर्लक्ष केलं आणि तो अभ्यासाला बसला. गणिताचं पुस्तक काढलं, पण एकही गणित सुटेना. मग कंटाळून त्यानं ते ठेवून दिलं. इंग्रजी कविता पाठ करायला इंग्रजीचं पुस्तक उघडलं, पण लक्षच लागेना. मधेच तो उठला आणि खिडकीशी जाऊन उभा राहिला. खाली मुलं क्रिकेट खेळत होती.

‘काय क्रिकेट खेळायला जावंसं वाटतंय ना ? मग जा ना’

‘जा ना काय, परीक्षा आलीये एक महिन्यावर’

‘पण घरात बसून सारखं खाली बघण्यापेक्षा सरळ खाली गेलेलं बरं’

‘असं म्हणतोस ?’

‘नाहीतरी पुस्तक डोळ्यांपुढे धरून तुझ्या डोक्यात थोडंच शिरतंय ?’

‘मग जातोच जरा वेळ खेळायला,’ असं म्हणून यश सरळ जिना उतरायला लागला आणि मग त्याच्या डोक्यात एकदम काहीतरी लकाकलं, म्हणजे कुणाशी बोलत होता तो ? घरात तर कुणी नव्हतं. स्वतःशीच तर बोललो नाही ना आपण ? वेड्यासारखं ? डोक्यात शंकेची मुंगी वळवळायला लागला होती, पण क्रिकेटचा चेंडू एकदम

पायाशीच पडला आणि यश मागचं सगळं जग विसरून गेला. आज एकदम भन्नाट बॉलिंग करायची, असं ठरवूनच तो खेळात सामील झाला.

यश अगदी जिद्दीनं खेळत होता पण त्याच्या बॉलवर एकदाही कोणी आऊट झालं नाही. शेवटी कॅप्टननं त्याला सरळ क्षेत्ररक्षणाला पाठवलं आणि मॅच संपेपर्यंत पुन्हा बॉलिंग दिली नाही.

थोडं चिडूनच यश घरी परतला. कोणीतरी त्याची खिळी उडवल्यासारखं हसलं. यश कावराबावरा झाला. पण आसपास कुणीच नव्हतं.

‘कुठे गेला होतास एवढा वेळ ?’ दारात आल्या आल्याच आईचा रूद्रावतार पाहून यशनं ठोकून दिलं. ‘मोहितकडे गेलो होतो गणितं सोडवायला’

‘हातात बॅट घेऊन ?’ आईनं त्याला बरोबर पकडलं.

‘नाही ग, त्याच्याकडे राहिली होती परवा, ती घेऊन आलो येताना,’ यशनं आणखी एक लगावली.

‘असण्या’ ‘नसण्या’च्या सीमारेषा, एकमेकात मिसळतात, गडद होत जाणाऱ्या धुक्यात सारे संदर्भ मावळतात...

‘अन् वही पुस्तक नाही दिसत आहे हातात ते,’ आईनं विचारलं.

‘त्याच्या घरी ठेवलंय, जेवून पुन्हा जाणार आहे, अभ्यासाला,’ तोंडात येईल ते यश ठोकत होता.

‘तीन वेळा खोटं बोललास तीन वाक्यात.सांभाळून हं.’ कुणीतरी सूचना दिली.

‘यश, खोटं बोलायची सवय कधीपासून लागली तुला ? मोहित दोन वेळा इथं येऊन गेला तुला शोधायला,’ आई कडाडली. मग मात्र आता आईच्या हातचा प्रसाद खाण्यापूर्वी सूंबाळ्या केला पाहिजे, हे ओळखून यश पटकन आपल्या खोलीत शिरला. पण पाठोपाठ आईही तिथं हजर झाली.

‘हे काय, हा आरसा काय असा पालथा झाकून ठेवलास ?’

यशकडे उत्तर नव्हतं. आई आरसा नीट ठेवायला लागली, तेव्हा चिडून यश म्हणाला, ‘राहू दे ना ग तसाच, तो बसलाय तिथं, येईल लगेच’.

‘अगोबाई, उंदीर आला का पुन्हा !’ आता काय सांगायचं आईला !

‘ठेवीन मी नीट मग, तू प्लीज हात नको ना लावू त्या आरशाला.’

‘कमाल आहे बाबा तुझी, एरवी एवढा घाबरतोस उंदराला ?’

‘उंदराला घाबरतोस ? शाबास ! आणि म्हणे संमेलनाच्या नाटकात शिवाजीचं काम करणार ! तोंड बघ आरशात एकदा स्वतःच !’

‘आरशात ? नको रे बाबा’

‘अरे, आरसा झाकलास, पण मी आलोच ना बाहेर, हा बघ तुझ्या मानगुटीवर बसलोय भुतासारखा !’

‘कोण आहेस तरी कोण तू ?’

‘अरे मी म्हणजे तूच आहे’

‘असं कोड्यात नको बोलूस बाबा’

‘खरंच सांगतोय, बघ मी आरशातून गायब झालो आणि तुझ्या मनात दडून बसलोय.तुझं खरं रूप तुला दाखवायला?’

‘कसा आहे मी? सांग तरी मला एकदा?’

‘सांगू ? पण तुझा तू ओळखतोसच की स्वतःला ?’

‘ते अगदी वरवरचं रे, म्हणजे मी थोडा गोरा आहे. थोडा काळा आहे.’

‘आणि थोडासा हुशार आहेस, थोडा लाजाळू, पण खूप प्रेमळ, खूप अभ्यासू थोडा थापेबाज, थोडा लबाड, पण खूप प्रामाणिक, कष्टाळू.’

‘वा, ऐकायला बरं वाटतंय, पण काय रे तू मीच आहेस, म्हणजे तू पण माझ्या सारखाच असणार हो की नाही ? थोडा लबाड, थोडा थापेबाज ?’

‘नाही यश, तुला सांगू, तुझा लगाम माझ्या हाती आहे, तू स्वैर धावायला लागलास म्हणजे मी तुला मागे खेचणार, तू खोटं बोललास की मी तुला चिमटे काढणार. तू लबाडी केलीस की मी तुला टप्पल मारणार ?’

‘माझा नाही विश्वास बसत तू काय बोलतोयस, त्याच्यावर’ यश म्हणाला.

‘तर मग पाहायचंय तुला ? तो बघ,परीक्षा हॉल,करूनच बघ तू एकदा लबाडी ?’

यशनं आव्हान स्वीकारलं. परीक्षा चालू होती. यशनं आपल्या खिशातून एक कागद हळूच बाहेर काढला. कागदावर बारीक बारीक अक्षरात सगळा मजकूर लिहून आणला होता. यश त्यातलं बघून उत्तरपत्रिकेत चोरून लिहू लागला.

‘यश, तू कॉपी करतोयस हे चांगलं नाही ?’

‘तू गप रे. कोणी पाहिलं नाहीये मला

कॉपी करताना’.

‘कोणी पाहिलं नाही, म्हणून तू खोटं वागणार होय रे ?’

‘काय बिघडलं ? माझा अभ्यास झाला नाहीये.’

‘अभ्यास झाला नाही तर नापास हो ?’

‘आणि नापास होऊन आईचा मार खाऊ होय रे.’

‘हो, अभ्यास केला नाहीस तर तू मार खाण्याच्याच लायकीचा आहेस.’

‘त्यापेक्षा मी कॉपी करीन.’

‘कॉपी करून तू सरांना फसवशील, पण मला नाही फसवता येणार तुला. मी पाहिलंय ना तुला कॉपी करताना. पकडलंय रंगे हात.’

‘तू गप बस रे ?’

‘मी अजिबात गप बसणार नाही, मी तुला सारखं टोचणार.’

‘मी तुला विसरून जाईन.’

‘बघ प्रयत्न करून. ते शक्य होणार नाही तुला.’

यश कॉपी करून बाहेर पडला. बाहेर मित्र भेटले. ‘कसे गेले पेपर’ सगळ्यांची चर्चा सुरू होती. ‘छान गेले’ यश म्हणाला.

‘पण कॉपी करून’ मन म्हणालं.

‘असू दे रे’ यशनं दटावलं.

‘नाही, आठवण करून दिली फक्त.’

घरी आल्या आल्या आईनं टोकलं.

‘काय यश, कसा गेला पेपर ?’

‘छान, नाही म्हणजे... नेहमीसारखा’

यश चाचरत म्हणाला. त्याला उगीचच आठवण झाली आपण कॉपी केली म्हणून!

दुसऱ्या दिवशी शाळेत गेल्यावर

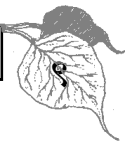
सगळीकडे वाऱ्यासारखी बातमी पसरली.

यशच्या वर्गातल्या तीन मुलांना कॉपी

करताना पकडलं होतं आणि त्यांना शाळेतून

काढून टाकण्यात आलं होतं. यश भीत

रानपाखरा रोज सकाळी येसी माझ्या घरा, गाणे गाऊन मला उठविसी मित्र जिवाचा खरा.

भीतच नोटीस बोर्डापाशी गेला. त्याला वाटलं, आपलं नाव नक्की असणार त्यात.

‘का रे, नोटीस वाचायला गेलास ?’

‘हो, बाबा हो, विसरलो नाहीये मी, मी सुद्धा त्यातला एक आहे म्हणून !’

‘तू नाहीच विसरू शकणार !’

‘थॅक गॉड, निदान माझं नाव तरी नाहीये.’

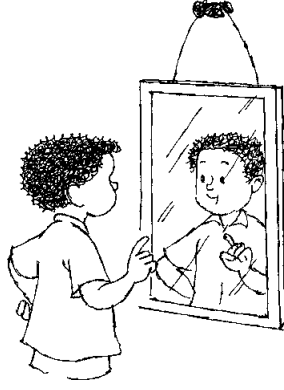
‘पण म्हणून तू अपराधी नाहीस असं थोडंच आहे ?’

‘खरंच तू म्हणतोस ते, पण आता काय करू ?’

‘सांगू, ऐकशील.’

‘तुझ्या टोचणीतून सुटका करून घ्यायला ऐकलंच पाहिजे. परीक्षेच्या हॉलमधून बाहेर आल्यापासून सारखं हेच ऐकवतोयस तू मला ! कसा विसरू शकेन मी ?’

‘खरंच विसरायचं असेल तर सरळ सरांकडे जा आणि कबूल कर, तू चूक

केलीस म्हणून. एकदा कबूल करून स्वच्छ झालास की विसरून जाशील मनातली मळमळ सगळी.’

‘मान्य एकदम मान्य, तू मघाशी म्हणालास ना की तू मला टोचणार, टपला मारणार, चिमटे काढणार. पुरेपूर दाखवलास हं इंगा तुझा.’

‘मग राहू ना मी तुझ्याजवळ ? अगदी कायमचा’

‘हो तर आणि मी जा म्हणून तू

जाणार आहेस थोडाच !’

‘मग आता आरसा नेहमीसारखा लावून ठेवायला हरकत नाही ना !’

‘हो, पण तू सारखा वेडावून दाखवणार नसशील तर !’

‘तू वेडावलंस तर मी ही वेडावीन.’

‘पुरे पुरे, झोपेतसुद्धा काय रे भांडत असतोस कुणाशी; उठ निबंध लिहायचाय ना, सकाळच्या छान हवेत सुचतं काहीतरी.’

‘सुचतं काय आई, सुचलंच. मनात लिहून तयार आहे सगळं. आता फक्त कागदावर उतरवायचं.’

‘पण मग कोण होणार तू ?’

‘मी ना ? तो कुणी माझ्यातला तो....’

ॐ ॐ ॐ

- अश्विनी धोंगडे

‘शरण्य’ ४७ स्वेदगंगा सोसायटी,
मुंबई बंगलोर हायवेजवळ,
वारजे, पुणे २९

होती कथा तुज माहिती, होते इशारे तू दिले, नीलार्त लोचन तेधवा, होते तुझे पाणावले.

अभ्यासातील अडथळे कसे दूर करणार

- भाग २

- प्रा. महेन्द्र सेठिया

□ □ विषय समजत नाहीत/
अभ्यासातील अडचणी सोडविण्यास
कोणी नाही. - या बाबतीत प्रत्येक
विषयातील, प्रत्येक धड्यातील काय
समजलेले नाही हे सुनिश्चित करा. त्यातही
काय कळले नाही- रीत कळली नाही, या
पायरीवरून पुढच्या पायरीवर कसे आले?
हे कळले नाही. शब्दार्थ, वाक्यरचना,
संकल्पना, आकृती, व्याख्या, नियम,
रचना, इ. पैकी नेमके काय कळले नाही,
ते आधी स्वतःशीच स्पष्ट करा. एकदा हे
स्पष्ट झाले की आपले शिक्षक, आई-
वडील, मोठी भावंडे किंवा त्यांचे मित्र,
नक्कीच याबाबत आपल्याला मदत
करतील. आपल्याच शाळेतील आपल्या
बरोबरचे मित्र कदाचित फार वेळ देऊ
शकणार नाहीत; म्हणून आपल्या
आधीच्या तुकडीतील जे आता
अकरावीत आहेत, बारावीत आहेत
अशांपैकी कोणाला तरी गाठून त्याला
समजावून देण्याची विनंती करा. शक्य
तेथे त्यांना मोठेपणा द्या. त्यांच्याबद्दल
कृतज्ञतेची - आदराची भावना ठेवा.
त्यातून तुमच्या अभ्यासातील अडचणी
नक्की दूर होतील. तुम्ही किती सातत्याने,
आग्रहपूर्वक अशा व्यक्तींकडे जाता
(एकदा गेलो, भेटलेच नाहीत असे म्हणून
चालणार नाही), त्यांनी समजावून
दिल्यावर शब्दांतून, बोलण्यातून,

*दिवाळीच्या आधीच्या अंकात
'अभ्यासातील अडथळे कसे दूर
करणार?'-भाग-१, हा लेख दिला
होता. या लेखात अभ्यासाशी
संबंधित बाह्य अडथळांचा विचार
आपण केला. काही अडथळे मात्र
आपल्या मानसिकतेशी निगडित
असतात. त्यांच्यावर मात करायची
तर त्यांचे स्वरूप नीट समजावून
घेऊन आपल्या मनालाच योग्य ती
दिशा, वळण द्यायला हवे. या
लेखात आपण प्रामुख्याने अशा
अडथळांचा विचार करणार आहोत.*

वागण्यातून त्यांच्याबद्दलचा आदर कसा
व्यक्त करता, अभ्यासाची प्रामाणिक
तळमळ किती, यावरच हे अवलंबून आहे
हे लक्षात ठेवा. अनेकजण तुम्हाला नक्की
मदत करतील.

□ □ घरातील/ शाळेतील कार्यक्रमात
वेळ जातो. शेवटचे तीन महिने
अभ्यासावर चित्त अधिक एकाग्र
होण्यासाठी, नित्य दैनंदिन कामकाज
सोडून शाळेतही फारसे उपक्रम असत
नाहीत; पण त्यातून नैसर्गिक
आपत्तीसारखी तातडीच्या कामाची गरज
निर्माण झाली तर क्षणभरही डगमगू नका.

दहावीचा अभ्यास याच्यापुढे क्षुल्लक
आहे. १९७७ मध्ये आंध्रमधील
वादळाच्या वेळी ज्ञान प्रबोधिनीतील
दहावीतील मुले १०-१० दिवस
आंध्रमध्ये मदतकार्यासाठी गेली होती.
तेथून आल्यावर भरपूर अभ्यास करून
त्यातल्या अनेकांनी सेंट्रल बोर्डाच्या
परीक्षेत ८५% पेक्षा अधिक गुण मिळवून
दाखविले, अभ्यासाचा फार बाऊ करू
नका. अजूनही ज्ञान प्रबोधिनीचे दहावीचे
विद्यार्थी पालखी, गणेशोत्सव, फटाके
विक्री इ. सारख्या उपक्रमांमध्ये धुंद होऊन
सहभागी होतात, आणि त्याचबरोबर
शेवटचे २-३ महिने उत्तम अभ्यास करून
९०-९२ टक्के गुणही मिळवितात.
किंबहुना अशा कामांमध्ये पुढाकार घेणारे
विद्यार्थीच बहुतेक वेळा परीक्षेतही उत्तम
यश मिळवतात असा आमचा
आतापर्यंतचा अनुभव आहे. म्हणूनच
नियमित नियोजनबद्ध अभ्यास झाला तर
उरलेला वेळ अन्य कामांमध्ये वापरायला
हरकत नाही. पण त्यात वाहवत जाऊ
नका. मुख्य लक्ष अभ्यासावर असायला
हवे.

□ □ काही विषयांची भीती वाटते -
कोणाला कोणत्या विषयाची भीती वाटेल
ते सांगता येत नाही. काहींना इंग्रजीची
भीती वाटेल ते तिच्या परेकेपणामुळे व
तिच्यातल्या शब्दांच्या विचित्र
स्पेलिंगमुळे तर कुणाला आकृत्या अन्
भारंभार सूत्रे लक्षात ठेवायला लागणार
असल्यामुळे विज्ञानाची भीती वाटते.
कुणाला मराठीत गुण कसे वाढवावेत हे न
कळल्यामुळे मराठीचीही भीती वाटते.
थोडक्यात जो विषय अवघड वाटतो
त्याची भीती वाटते. मग तो कधी
समजायला अवघड असतो, कधी
लिहायला अवघड असतो तर कधी गुण
मिळवायला अवघड असतो म्हणून.

विद्येसाठी विद्यार्थ्यांनी तन मन धन वेचू चला। बन् उपासक सरस्वतीचे सेवेने सुखवू तिला।।

अवघड विषयांची तरी भीती का वाटते ? तर त्या विषयांमध्ये कमी गुण मिळाल्यामुळे स्वाभिमानाला धोका पाहोचेल, बाकीचे लोक आपल्याला हसतील, आपली हेटाळणी करतील म्हणून ती भीती वाटत असते. काही वेळेला, आपल्या आसपासच्या मोठ्या व्यक्तींना एखादा विषय अवघड गेल्याचे आपण ऐकलेले असते आणि म्हणूनही आपल्या मनात त्याबद्दल भीती निर्माण व्हायला लागते. काही वेळा विषय

शिकविणाऱ्या शिक्षकांच्या उग्र स्वभावामुळे, त्यांच्या शिक्षा करण्याच्या पद्धतीमुळेही कधी कधी एखाद्या विषयाची भीती वाटते. एखाद्या विषयात नेहमीच कमी गुण मिळत असतील किंवा नापास होण्याची वेळ आलेली असेल तर पुन्हा तसेच अपयश येईल, असे वाटून त्या विषयाची भीती वाटू लागते. काही वेळा, एखादा विषय पुरेसा माहितीचा झालेला नसेल तर तो आपल्याला कितपत जमेल ! अशा शंकेतून हळूहळू त्या विषयाचा धसका वाटू लागतो. एखाद्या विषयाची यापैकी किंवा अन्यही कारणामुळे मनात भीती निर्माण झाली, की तो विषय आपण टाळू लागतो आणि दुष्टचक्र सुरू होते. त्यातून बाहेर पडण्यासाठी खालील काही उपाय वापरून बघा.

भीतीचे कारण समजावून घ्या.
कोणत्या विषयाची भीती वाटते ? ती केव्हापासून वाटते ? ती का वाटते ?

असा विचार करा. कारण सापडल्यावर ते दूर करा. पूर्वी अपयश आले असले तरी, मागच्या चुका दुरुस्त केल्या तर त्या जुन्या अपयशाची पुनरावृत्ती टाळता येते हे लक्षात घ्या. भीतीदायक विषय टाळू नका. त्या विषयाची ओळख वाढवा. तो विषय मुळापासून समजावून घ्या. त्याचा पाया कच्चा राहिला असेल तर तो पक्का करा. अथले मधले भाग कळलेले नसले तर त्यांचा वेगळा अभ्यास करून ते भरून काढा. त्या विषयासाठी ताजेतवाने असतानाचा, अभ्यासाच्या वेळातला महत्त्वाचा, जास्त वेळ राखून ठेवा. त्या वेळात विविध पायऱ्यांचा वापर करून त्याचा पद्धतशीरपणे सराव करा. वर्गातल्या मित्र-मैत्रिणींशी त्या विषयाबद्दल चर्चा करा. या सगळ्यातून त्या विषयाबद्दलचा अनोळखीपणा जाऊन आपलेपणा वाटू लागेल. एखाद्या विषयाची भीती घालविण्यासाठी योग्य वेळी योग्य व्यक्तीची, योग्य पुस्तकांची निःसंकोचपणे मदत घ्या. एखाद्या विषयाची मनातली भीती कितीही दडलेली असो, आपल्या इच्छाशक्तीच्या बळावर आपण ती मुळासकट उपटून फेकून देऊ शकतो. त्यासाठी स्वयंसूचना तंत्र निश्चितच उपयोगी पडेल. 'अमुक विषयाची मला भीती वाटते' असे म्हणणे पूर्णपणे थांबवा. कारण अशा प्रत्येक उच्चाराचा मनावर नकारार्थी संस्कार होत असतो. स्वस्थ शांत बसून ध्यान करण्याने मन निवांत झाल्याचा अनुभव येऊ लागेल. मग आपल्याला हवेसे कल्पनाचित्र रंगवा. ज्या विषयाची तुम्हाला भीती वाटते त्या विषयाचा तास चालला आहे आणि तुम्ही आपण होऊन हात वर करून बरोबर उत्तरे देत आहात. तुम्ही त्या विषयाचा गृहपाठ उत्साहाने करत आहात. तुमच्या गृहपाठाचे

वर्गामध्ये शिक्षक जाहीर कौतुक करीत आहेत, त्या विषयाची परीक्षा चालू आहे, तुम्हाला सगळ्या प्रश्नांची उत्तरे येत आहेत, निकाल लागलेला आहे. तुम्हाला चांगले गुण पडलेले आहेत, इ. स्वयंसूचनाचे हे तंत्र अतिशय प्रभावी आहे. दिलेले सर्व उपाय तुम्ही अवलंबिलेत, तर दोन-चार महिन्यातच तुमच्या लक्षात येईल की तुमची भीती केव्हाच पळून गेली आहे. अभ्यासात लक्ष लागत नाही

याची अनेक कारणे आहेत अनेक वेळा इतर जण (मित्र, शिक्षक, आई-वडील) आपल्याबद्दल काय विचार करतात असा विचार करण्यातच आपण गढून जातो.

Don't worry over what other people are thinking about you.

They are busy worrying over what you are thinking about them.

रोजच्या संवादातल्या वाक्यांचा नको तेवढा विचार आपण करतो. मग तो मला आज असं का बरं बोलला ? मी पण त्याला केव्हातरी कोंडीत पकडेन असा विचार सुरू झाला की अभ्यास बाजूला पडून त्याला कोंडीत कसे पकडायचे याच्या युक्त्या सुरू होतात.

वर्गात घडलेल्या एखाद्या प्रसंगाचे आपल्याला पुन्हा एकदा स्मरण होते अन् मग त्यात रागावलेले शिक्षक, एखाद्या विद्यार्थ्याने वर्गात केलेला फाजील विनोद, एखाद्याची झालेली फजिती, इ. सगळं आठवण्यात आपण वेळ वाया घालवतो. या सर्व स्मृती जणू आपण पुन्हा पुन्हा चघळत असतो. पार त्याचा चोथा झाला तरी त्याचे आपल्याला भान राहात नाही. असे आपले का होते ? असे होत असल्यास २ मिनिटे पुस्तक बाजूला ठेवा. डोळे मिटा, स्वस्थ बसा. दीर्घ

मनात उगवे तसा क्षणिक तो नवीन आशारवि, प्रफुल्ल तरल कल्पनेप्रति त्या नवीन ये पालवी .

श्वासोच्छ्वास करा. मनातल्या मनात असले विचार पुन्हा डोक्यात येता कामा

नयेत, म्हणून स्वतःला बजावा. चालू असलेल्या अभ्यासासंबंधी विचाराला प्रारंभ करा अन् मग डोळे उघडून पुन्हा अभ्यासाला सुरुवात करा. यातून लक्ष विचलित होण्याचे प्रमाण कमी होईल. एक वही आपल्याकडे ठेवा आणि अभ्यासेतर जे जे विचार तुमच्या मनात येतील ते थोडक्यात त्या कागदावर उतरविण्याचा प्रयत्न करा. एकदा कागदावर तो विचार उतरविला की त्याबाबतचा विचार करणे सोडून द्या. आठवड्याच्या शेवटी आवश्यक वाटल्यास त्यातील त्रास देणाऱ्या, पुन्हा पुन्हा डोके वर काढणाऱ्या गोष्टींसंबंधी आई-वडील, शिक्षक, मित्र-मैत्रिणी, भावंडे, संबंधित व्यक्ती यांच्यापैकी योग्य वाटेल अशा व्यक्तीशी स्वतःहून बोला. त्यातून ते विचार दूर व्हायला मदत होईल. विचारांचा खूपच त्रास झाला तर गप्पांमध्ये, जेवणाच्या वेळी तो विषय कोणाशीतरी बोलून मोकळे व्हा ! मनातल्या मनात कुढत राहिलात तर तासन् तास अभ्यास करूनही 'अभ्यास' होणार नाही. एखादी चूक आपल्या हातून घडली असेल अन् ती कोणाला कळू नये म्हणून तुम्ही पांघरूण घालण्याचा प्रयत्न केला, तर आपलं पितळ उघडं तर पडणार नाही, या विवंचनेत तुम्ही सतत विचित्र तणावाखाली वावराल. त्यामुळे

या काळात हातून काही चुका झाल्या असतील तर स्पष्टपणे मान्य करून टाका. होणारी शिक्षा भोगून मोकळे व्हा ! शिक्षा भोगताना क्षणिक त्रास होईल; पण त्या प्रकरणातून एकदाचे तुम्ही सुटून लक्षपूर्वक अभ्यासाला लागू शकाल. काहीही लपवून ठेवू नका ! तुमच्या वागण्या-बोलण्यात जितका मोकळेपणा येईल तितका अभ्यास चांगला, लक्षपूर्वक होईल.

मन एकाग्र न होण्याची काही बाह्य कारणे असतात तर काही मानसिक असतात. अभ्यासाचे आसन असमतोल, डुगडुगणारे, कमी-अधिक कोन असलेले, त्यावरील उशीचा कमी-अधिक मऊपणा यासारख्या लहानसहान बाबीही एकाग्रतेला अपायकारक ठरू शकतात. स्वस्थपणे तास-दीडतास बसता येईल अशी आसन-व्यवस्था असेल, असे पाहावे. त्यासाठी महागड्या टेबल-खुर्च्या आणाव्या लागतात, असे मात्र नक्कीच नाही. ढळाश । झश्रलश हरलळीं प्रमाणे; जर एखाद्या नवीन जागी अभ्यासाला बसलो तर लक्ष विचलित होणे स्वाभाविक असते. म्हणूनच ठराविक वेळी, ठराविक ठिकाणी अभ्यास करण्याची सवय लावावी. अपुरा प्रकाश किंवा प्रखर प्रकाश यामुळेही डोळ्यांवर अनावश्यक ताण पडून डोळे दुखू लागतात. अभ्यास करणे नकोसे होते. परिणामतः लक्ष केंद्रित होऊ शकत नाही. त्यामुळे खेळती हवा, पुरेसा नैसर्गिक प्रकाश असेल, असे ठिकाण अभ्यासासाठी निवडावे. कर्कश आवाज, दरवाजा उघडण्या-मिटण्याचा किर्ऽऽ आवाज किंवा धडधडाट, भांडणाचा कलकलाट, टि.व्ही., रेडिओचा मोठा आवाज, गोंगाट यांमुळे अभ्यासात लक्ष लागत नाही, हे खरे आहे. त्यामुळे शक्य

असेल तेथे असे आवाज कमीत कमी कसे होतील असे पाहावे. घरातील इतरांना सुचवावे. शेजाऱ्यांनाही नम्रपणे विनंती करावी. जागा निवडताना शांततेची जागा निवडावी. हळूहळू मन पुरेसे एकाग्र झाले, की शेजारून ढोल-ताशा बडवत मोठी मिरवणूक जरी गेली तरी कळणार नाही, अशी अवस्था आणण्याचा जरूर प्रयत्न करावा. स्वयंपाकातील पदार्थांचे वास, समोर होणाऱ्या विविध प्रकारच्या हालचाली यामुळेही मन एकाग्र होण्यात अडथळे येतात. ही सर्व कारणे बाह्य स्वरूपाची आहेत. ती एक वेळ दूर करता येतील पण त्याहीपेक्षा अधिक अडथळे मानसिकतेचे आहेत. त्यामध्ये दिवास्वप्ने (वरू-वीशराळसि) पाहाणे हा एक महत्त्वाचा अडथळा असतो. मला स्पष्टत बक्षीस मिळाले तर काय होईल ? मला लाखाचे लॉटरीचे तिकिट लागले किंवा रस्त्यात हजार रुपये सापडले तर मी काय करेन ? दहावी नंतर मी काय करीन ? सुट्टी कशी घालवीन ? यासारख्या दिवास्वप्नांमध्ये

आपण स्वतःला गुंतवून घेतो अन् अभ्यासातले लक्ष उडून जाते. कल्पना विस्फोटाचा भाग म्हणून, जरूर केव्हातरी ठरवून या विषयांवर अनेक कल्पना काढाव्यात. पण त्यासाठी अभ्यासातला वेळ वापरणे कमी करत जावे. जेव्हा जेव्हा अशी दिवास्वप्ने पडायला लागतील तेव्हा

मनात माझ्या उंच मनारे, उंच तयावर कबुतरखाना, शुभ्र कबूतर, घुमते तेथे, स्वप्नांचा खाऊनिया दाणा.

तेव्हा लगेचच स्वतःला सावरावे आणि लक्ष पुन्हा अभ्यासाकडे वळवावे.

त्याचबरोबर अभ्यास करणे आपल्यावर लादले गेले आहे या भावनेने अभ्यासाला बसलो तर मन एकाग्र होणे अवघड आहे. हे काय निरर्थकच आहे. या अभ्यासक्रमाचा काय उपयोग, हे फारच किचकट आहे. अभ्यासक्रमाबाबत अशी शोरेबाजी आपण सुरू करतो. मग अभ्यास बाजूला राहून त्यावर टीकाटिप्पणी करण्यातच वेळ निघून जातो. कितीही आदळआपट अन् शोरेबाजी केली तरी अभ्यासक्रम व त्यातील विषय बदलणे ही आपल्या अखत्यारीतील बाब नाही. मग जे बदलणे शक्य नाही ते विधायक दृष्टिकोनातून स्वीकारले तर त्याचा त्रास कमी होतो. म्हणूनच अभ्यास लादल्याची भावना जाऊन, तेथे अभ्यासातला आनंद मिळवायला प्रारंभ झाला तर चित्त आपोआपच एकाग्र होईल.

आजूबाजूच्या गोंगाटामुळे काही वेळा चिडचिड होते. आपण रागावतो. अभ्यास चालू असताना एखादे २-५ मिनिटांचेच पण महत्त्वाचे अन् त्याच वेळी व्हायला हवे, असे काम सांगितले की आपला थयथयाट सुरू होतो. 'अभ्यासाला बस म्हणता अन् अभ्यासाला बसलो की हे काम कर, ते काम कर, असे सांगता. आम्ही अभ्यास तरी कसा करायचा!' असे संवाद अनेकांच्या घरी ऐकू येतात. त्यातून परिस्थिती अधिकच चिघळते. त्यापेक्षा शांत चित्ताने व २-५ मिनिटांचे काम उरकून पुन्हा अभ्यासाला बसले तर कामही सहज होऊन जाते अन् अभ्यासातील लक्षही विचलित होत नाही. आपला तक्रारखोरपणा कमी केला तर हे निश्चितच जमू शकेल.

उपाशी पोटी किंवा अतिभोजनानंतर एकाग्रता साधणे कठीणच असते. म्हणूनच अभ्यास करताना भुकेशी मुकाबला करण्यात शक्ती खर्च करावी लागणार नाही इतके पोट भरलेले असावे. पेंगतो आहोत की मनन करतो आहोत, याचे भान विसरणार नाही इतपतच पोट भरलेले असेल अशी काळजी घ्यावी.

अनेक वेळा अभ्यासाच्या एकसुरीपणामुळे अथवा अपुरी झोप झालेली असल्यामुळे अभ्यास करताना पेंग येते. डुलकी लागते. अशावेळी अभ्यास पद्धतीमध्ये बदल करणे, डोळ्यांवर पाणी फिरवून येणे, तोंड धुणे, दोन मिनिटे डोळे बंद करून हलक्या हाताने तळव्यांचा दाब डोळ्यावर देत हात बाजूला नेणे, गार पाण्यात बुडवलेली कापडी पट्टी डोळ्यांवर २-३ मिनिटे ठेवणे, झोप पुरेशी व सलग होईल असे पाहणे, असे उपाय करून पेंग दूर करता येईल.

मानसिक थकवा आल्यास विनोदाची पुस्तके वाचणे, दीर्घ श्वसन करणे, कोणाशीतरी अन्य विषयांवर २-५ मिनिटे बोलणे, चित्र-नक्षी काढणे इ. पैकी जे योग्य वाटेल ते करून कमीत कमी वेळात हा थकवा दूर करावा अन् ताजेतवाने होऊन मग पुन्हा अभ्यासाला नव्या दमाने प्रारंभ करावा.

एकाग्रता साधण्यासाठी येणारे काही अडथळे अन् त्यावरील काही उपाय वर सुचवले आहेत. अभ्यासाला बसल्यावर कोणकोणत्या गोष्टींमुळे आपले लक्ष विचलित होते, एकाग्रता भंग पावते त्याचा अभ्यास करा. त्याची एका वहीत नोंद करा. किती वेळा लक्ष विचलित झाले त्या प्रत्येक वेळी कागदावर एक सरळ रेषा मारून नोंद करा. तुमचे प्रश्न तुमच्याच लक्षात येतील. एकदा प्रश्न नेमका झाला की उत्तर शोधणे सोपे

असते. त्यासाठी इतरांचीही मदत घेता येते. पण 'मला मन एकाग्र करायचे आहे. माझे अभ्यासात लक्ष लागलेच पाहिजे' हे मात्र तुमचे तुम्हालाच ठरवायला लागेल. ते तुमच्यासाठी तुमच्या आईवडिलांनी-शिक्षकांनी ठरवून चालणार नाही. लक्ष का लागत नाही याची कारणेही तुम्हालाच शोधवायची आहेत. वर विविध कारणे इतक्या तपशिलात देण्याचा हेतूच हा आहे की तुमचा प्रश्न नेमका करायला ही कारणमीमांसा उपयोगी पडावी.

'मन पाखरू पाखरू,
त्याची काय सांगू मात,
आता व्हतं भुईवर,
गेलं गेलं आभायात'
हे बहिणाबाईंनी सांगून ठेवलं आहेच. त्यामुळे ते तुमच्या बाबतीत लागू पडले नाही तरच नवल. म्हणूनच चंचल, लहरी, जाईल तिकडे जाणारे मन, निग्रहपूर्वक एकाग्र करता येण्यासाठी प्रयत्न मात्र करायला हवेत.

अवश्य मन दुःसाध्य ।

म्हणतोस तसेचि ते ।

परि अभ्यास वैराग्ये ।

त्याचा निग्रह होत असे ॥

अभ्यासाने-सरावाने जाणीवपूर्वक केलेल्या प्रयत्नाने, योजनाबद्धरितीने त्यातील अडथळे दूर करण्याने, मन निश्चितच एकाग्र करता येईल. आपणही एकाग्रता वाढविण्यासाठी जिद्दीने-नेटाने, प्रामाणिकपणे, मनोभावे सराव करूयात.

ॐ ॐ ॐ

- प्रा.महेन्द्र सेठिया
ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे ३०

प्रफुल्ल होतिल मनःप्रांगणे,दिसेल पुढची वाट उजळली,पायधुळीची विद्याभूच्या,शिरी असूदे स्नेह शिदोरी

दीपावली विशेषांकात, नामवंतांनी
खास तुमच्यासाठी लिहिलेल्या
'आयुष्यातील वादळलाटा' या
लेखमालेतील विविध अनुभव, तुम्ही
सगळ्यांनी वाचले असतीलच. या
लेखमालेत जागेअभावी सर्व लेखांचा
समावेश आम्ही करू शकलो नव्हतो.

आयुष्यातील वादळलाटा

या अंकापासून पुढील अंकांत, या
लेखमालेतील उर्वरित लेख, आम्ही
क्रमशः प्रकाशित करत आहोत.
वेगवेगळ्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या या
मान्यवरांचे अनुभव तुम्हाला नक्कीच
प्रेरणादायी ठरतील !

माणूस आणि पशू यात फरक
कोणता आहे, तर चांगले आणि वाईट
यातील फरक माणसाला
समजतो. त्यासाठी परमेश्वराने माणसाला
'विवेक' नावाची देणगी दिलेली आहे.
माणसाच्या आयुष्यात अडचणीचे प्रसंग
येतात, तेव्हा असे करावे की तसे करावे
असा प्रश्न पडतो; त्या वेळी विवेकामुळे
तो योग्य निर्णय करू शकतो.

जो माणूस धोरणाशिवाय
प्रवाहाबरोबर वाहात जातो, त्याच्यावर
कसोटीचे प्रसंग येत नाहीत. विशिष्ट ध्येय
व शिस्त पाळणाऱ्या माणसाला चांगल्या
मार्गाने जाऊन ध्येय साध्य करताना अनेक
कसोट्यांना सामोरे जावे लागते. काही
घडले तरी 'जाणे दो' असे म्हणून पुढे
जाणाऱ्यांना कसलाच त्रास होत नसतो.
पण अशा माणसांना समाजात मानाचे
स्थान नसते.

मॅट्रिक पास झाल्यावर मी कॉलेजमध्ये
जायला लागलो. जेमतेम एक वर्ष झालं
आणि चांगल्या कारणासाठी कॉलेज
सोडावं लागलं. घरच्या व मित्रांच्या उत्तम
संस्कारांमुळे जीवनांत काहीतरी चांगले
करावे व मोठे व्हावे, असे वाटे. नोकरी न
करता धंदा-व्यवसाय करणे मला
आवडले असते पण गरीब माणसाच्या
मनात अनेक चांगले विचार येतात आणि
अडचणींमुळे सोडून द्यावे लागतात,
अगदी तसेच झाले. मनात नसतानासुद्धा
नोकरी करावीच लागली. पैसे कमी

मौहाचा क्षण

वामन प्रभुदेसाई

एखादं ध्येय डोळ्यांसमोर ठेवून,
ते पुरं करण्यासाठी, अनेक
कसोट्यांवर मात करत यश
मिळविणारी, फार थोडी माणसं
असतात. उद्योगधंदा पुढे न्यायचा
म्हटलं की अनेक कसोट्या,
दर्जाबाबतची आमिषं हे सगळं
सामोरं येतच ! पण त्यावर मात
करून आपलं ध्येय गाठणं महत्वाचं
असतं. 'पितांबरी' या उत्पादनाशी
आपण सगळे परिचित आहातच. या
उद्योग समूहाचे प्रमुख, श्री वामन
प्रभुदेसाई यांनी उत्पादनाचा दर्जा
टिकवताना, अडचणींवर कशी मात
केली ते वाचूया त्यांच्या या लेखात.

मिळाले तरी धंदा करण्याचा विचार मात्र
मनात घर करून होता. तब्बल १८ वर्षे
नोकरी झाल्यावर एकदाची धंदा करण्याची
संधी येताच, नोकरी सोडण्याचे ठरविले.
आजूबाजूचे लोक, मित्रमंडळी यांनी या
विचारापासून मला परावृत्त करण्याचा
प्रयत्न केला. त्यांचे म्हणणे सर्व साधारण
मराठी माणसासारखेच होते. ते म्हणजे
'धंदा करणे आपले काम नाही. कायम
नोकरी सोडून धंदा केला आणि नाही
जमला तर ?' पण मी आपल्या
विचारापासून न हटता निर्धारपूर्वक, नोकरी
सोडून धंदा करण्याचे ठरविले. या
ठिकाणी पहिली कसोटी पास झालो.

जो धंदा करीन तो प्रामाणिकपणे करीन
आणि त्याचा दर्जा खालावू देणार नाही,
अशा निर्धाराने धंदा सुरू केला. वास्तविक
मला उत्पादन क्षेत्रात एखादी वस्तू तयार
करण्याची इच्छा होती. आपल्या देशात
बनलेली वस्तू ही दर्जेदार नसते व त्यामुळे
आपल्या देशात व परदेशात आपल्या
मालाला मागणी नसते, हे वाचून, ऐकून
मनाला वाईट वाटत असे. म्हणून आपण
दर्जेदार उत्पादन करून आपल्या देशाचे
नाव उज्वल करावे, ही मनिषा होती. परंतु
येथेही परिस्थितीमुळे ट्रान्सपोर्ट- सारखा
धंदाच करावा लागला. काही वर्षे
गेल्यानंतर निर्मितीची संधी आली आणि
तांब्या- पितळेची भांडी घासण्याची
पावडर 'पितांबरी' या उत्पादनाला सुरुवात
केली. नंतर दोन वर्षांत आणखीही काही

वाट शोधता शोधता शिणले मनपाखरांचे थवे । परि आकांताने जपले माझ्या अंतरीचे दिवे ।

उत्पादने सुरू झाली. दर्जा उत्तम असल्यामुळे अपेक्षेपेक्षा कितीतरी अधिक मागणी आली.

या उत्पादनांमध्ये हॉटेल धंद्याला नेहमी लागणारे एक उत्पादन तयार केले व मुंबईच्या एका पंचतारांकित हॉटेलला नमुना पाठविला. नमुन्याचा स्वीकार होऊन प्रथम छोटी व कालांतराने मोठी ऑर्डर मिळाली. दोन वर्षांत या उत्पादनाची सर्वच्या सर्व गरज आम्हीच पुरवू लागलो. पण नंतर हॉटेलमधील प्रशासनामध्ये बदल होऊन आतापर्यंतच्या प्रामाणिक प्रशासनाच्या जागी भ्रष्ट अधिकारी आले. त्यांनी मला भेटायला बोलावले व कमी किंमतीत पुरवठा करण्याची मागणी करू लागले. मी असे करण्याची असमर्थता व्यक्त केली. त्या वेळी त्यांनी मला युक्ती सुचविली. दर्जा कमी करून वस्तूचा त्याच किंमतीत पुरवठा केल्यास तुमचा एक रुपया वाचेल. तो आपण दोघांनी वाटून घेऊ. मी त्यांना म्हटले की तुमची युक्ती अगदी नामी आहे, पण माफ करा मी ती

स्वीकारू शकत नाही. दुसऱ्या दिवसापासून माझे मासिक हजारो रुपयांचे नुकसान पत्करून ती ऑर्डर सोडावी लागली. अन्नदात्याला फसवून खोट्या धंद्याचा मोह टाळला व आणखी एका कसोटीत उत्तीर्ण झालो.

असाच एक प्रसंग सांगता येईल. लोकांना जाता येता उपद्रव होईल, अशी एक इमारत रस्त्यात अनधिकृतपणे उभी राहात असलेली मी व माझे दोन मित्र यांच्या लक्षात आली. आम्हाला संताप आला व या घटनेविरुद्ध लढा देण्याचे ठरविले. नगरपालिकेपासून सचिवालयापर्यंत संपर्क करून बांधकामास स्थगिती मिळविण्यात यश मिळाले. गावात धावपळ सुरू झाली. बिल्डरला आमची नावे समजली व तो आम्हाला भेटावयास आला.

आम्ही तिघेही मित्र अगदी सामान्य नोकरी करत होतो व राहायला जागा नसल्यामुळे एका धर्मादाय कार्यालयात फुकट राहात होतो. याची माहिती बिल्डरला होती, म्हणून त्यांनी प्रथम

पैशांची नंतर जागेची लालुच दाखविली व तक्रार मागे घेण्यास सांगितले. वास्तविक आम्हाला जागेची खूप आवश्यकता होती, पण येथे मात्र खरी कसोटी होती. पण बाजारात विकाऊ वस्तू असतात, त्या यादीत आमचे नाव घालायचे आम्ही पसंत करू शकलो नाही. पैसे मिळवण्यासाठी अन्य अनेक चांगले मार्ग शोधून पैसे जमा करू, त्यात आनंद आहे. कष्ट करून मिळविलेले पैसे टिकतात. झटपट व वाईट मार्गाने मिळविलेल्या पैशांची किंमत आपणाला न समजल्यामुळे माणूस ते वाईट मार्गाने उधळून टाकतो.

असे अनेक कसोटीचे क्षण आयुष्यात आले, पण लहानपणापासून झालेल्या संस्कारांमुळे कोणत्याही मोहाच्या आहारी न जाता यश, सुख आणि समाधान मिळाले.

ॐ ॐ ॐ

—श्री. वामन प्रभुदेसाई

अनंत स्मृती, धोबी आळी, ठाणे

‘तुझ्याकडे कबड्डीत चमक दाखविण्यासाठी आवश्यक असणारे सर्व चापल्य आहे. मात्र तू येथे वाघोलीत न थांबता पुण्यात चल. तेथे कष्ट करून, मेहनत करून मैदान गाजविले तर तू नावही कमावशील आणि पैसाही!’ हा माझ्या मोठ्या भावांनी तीस वर्षापूर्वी दिलेला सल्ला मी मानला. त्यामुळेच क्रीडाक्षेत्रात सर्वोच्च सन्मान म्हणून समजला जाणारा अर्जुन पुरस्कार मिळवू शिकलो आणि महाराष्ट्र बँकेसारख्या ख्यातनाम बँकेत वरिष्ठ अधिकारी पदावर पोहोचू शकलो. खरोखरीच कबड्डीमुळे माझे जीवन समृद्ध झाले.

लहाणपणी वाघोली या दुष्काळी गावात आम्ही राहात होतो. घरची

कबड्डीनेच माझे जीवन घडेवले !

शांताराम जाधव

आर्थिक स्थिती अगदीच हालाखीची असूनही, कबड्डीबाबत माझी आवड पाहून मोठ्या बंधूंनी आग्रह करून मला हायस्कूलसाठी पुण्याला शिकायला आणले. त्यांचा स्वतःचा खर्च, त्यांच्या पगारात कसाबसा भागत होता. तरीही खिशाला परवडत नसूनही त्यांनी पुण्याला माझे शिक्षण केले. आठव्या इयत्तेसाठी ‘सावित्रीबाई फुले प्रशाले’त माझे नाव घातले गेले. आधीपासूनच कबड्डीची आवड असल्यामुळे या शाळेतही सात-

आठ धडधाकट मुलांना घेऊन मी कबड्डीचा संघ तयार केला. पहिल्याच वर्षी आम्ही उपांत्य फेरीपर्यंत मजल गाठली. त्यामुळे माझा हरूप अधिकच वाढला.

सगळी दारं उघडी टाकून मोकळा श्वास घेऊ दे, श्वास दिला त्याचा ध्यास घेत घेत जाऊ दे

विविध स्पर्धामध्ये भाग घ्यायला सुरुवात केल्यावर स्पर्धा शुल्क, खुराक यासाठी अधिक आर्थिक तजवीज करणे अपरिहार्य होऊ लागले. शारीरिक सुदृढता बळकट करण्यासाठी नियमित व्यायाम व पोषक आहाराची आवश्यकता भासू लागली. मोठ्या बंधूवर खर्चाचा किती भार टाकायचा, यालाही मर्यादा होत्या. मग मला चितळे बंधूंचे दूध घालण्याचे काम मिळाले. ऐन दहावी-

अकरावीसारख्या शालेय शिक्षणाच्या महत्त्वाच्या वर्षी, मी दररोज पहाटे ४ ते ६ या वेळेत दुधाचे रतीब घालण्याचे काम करीत असे. रतीब घालण्याबद्दल पैसे न घेता दररोज अर्धा लिटर दूध मला

प्यायला द्यावे अशी माझी मागणी मान्यही झाली. याशिवाय पूरक व्यायामासाठी समर्थ व्यायाम मंदिरात नियमित जाऊ लागलो.

पहाटे ४ ते ६ दूध घालणे, ६ ते ७ सिंगलबार, डबलबार, जोर-बैठका, सूर्यनमस्कार असा व्यायाम, ७ ते ९ कबड्डीचा सराव, असे सकाळचे पाच तास कष्ट केल्यामुळेच मी कबड्डीत नाव कमावू शकलो.

मॅट्रिकची परीक्षा झाल्यानंतर गरवारे महाविद्यालयातर्फे मी लागोपाठ

दोन-तीन वर्षे आंतरविद्यापीठ स्पर्धेत खेळलो. महाराष्ट्र बँकेचे तत्कालीन महाव्यवस्थापक वसंतराव पाडगावकर यांना कबड्डीविषयी खूपच आपुलकी वाटे. माझा खेळ पाहून त्यांनी मला बँकेत नोकरी दिली. त्यावेळी मी जेमतेम १८ वर्षे पूर्ण केली होती. पाडगावकर यांच्याच सहकार्यामुळे महाराष्ट्र बँकेचा संघ तयार केला. त्यात आम्ही अनेक होतकरू खेळाडूंना बँकेकडून खेळण्याची संधी दिली आणि बँकेने अनेक स्पर्धांत विजेतेपदही मिळविले.

खरंतरं लहानपणी प्रत्येकालाच कुठल्या ना कुठल्या खेळाचे आकर्षण वाटत असते. पण नुसतेच आकर्षण म्हणून नाही तर आवड म्हणून त्या खेळातील कौशल्य आत्मसात करणे, ती आवड जोपासणे आणि त्यातच पुढे जिद्दीने आपली कारकीर्द घडवणे, हे विरळाच. पण प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करत श्री.शांताराम जाधव यांनी कबड्डीविषयीची आवड अशीच जोपासली; आणि क्रीडाक्षेत्रातील मानाचे समजले जाणारे शिवछत्रपती पुरस्कार, अर्जुन पुरस्कार असे सन्मानही मिळविले. याच जिद्दीच्या जोरावर, प्रत्यक्ष एका सामन्याच्या वेळी हातातून निसटू पाहणारा विजय, शेवटच्या चढाईत कसा खेचून आणला आणि भारतीय संघाचा मार्गदर्शक म्हणून काम करत असताना एका कसोटीच्या क्षणी खेळाडूंचे मनोधैर्य वाढवून सामना कसा जिंकला, या दोन प्रसंगांविषयी

शालेय-महाविद्यालयीन शिक्षण घेत असतानाच आम्ही महाराणा प्रताप संघाची स्थापना केली. संपूर्ण देशात एक मातब्बर संघ म्हणून या संस्थेने नावलौकिक मिळविला.

प्रत्यक्ष मैदानावर खेळताना प्रत्येक

क्षण कसोटीचा असतोच पण मैदानाबाहेर असतानाही, असे प्रसंग तुमच्यावर येतात. याचा अनुभव १९९४ मध्ये मला आला. १९९४ मध्ये हिरोशिमा (जपान) येथे आयोजित करण्यात आलेल्या आशियाई क्रीडास्पर्धेत प्रथमच कबड्डीचा समावेश करण्यात आला होता. या संघाचे मार्गदर्शकपद भूषविण्याचा मला मान मिळाला.

कबड्डी या आपल्या पारंपरिक खेळात भारतीय संघाचे सुवर्णपदक निश्चित असले तरी हिरोशिमा येथील आशियाई क्रीडास्पर्धेच्या वेळी पाकिस्तानविरुद्धच्या सामन्याबाबत आमच्या खेळाडूंना उगाचच दडपण वाटत होते. खेळ कोणताही असो, हॉकी, क्रिकेट अथवा अन्य कोणताही ! पाकिस्तानविरुद्ध खेळावयाचे म्हणजे भारतीय खेळाडूंचे मनोधैर्य सामना सुरू होण्यापूर्वी खचून जाते, असे मी ऐकले होते. त्याचा प्रत्यय मला त्यावेळी दिसून आला.

पाकिस्तानचे खेळाडू कबड्डीला नवोदित असले तरी ते अतिशय जिद्दीने खेळत होते. सुवर्णपदकाच्या या लढतीत आम्हा भारतीयविरुद्ध ते बरोबरीनेच झुंज देत होते. पंचांच्या एक-दोन निर्णयांमुळे सामन्यात थोडा वादंग निर्माण झाला.

नव्या दिसाची चाहूल देत जेव्हा पहाट फुलत असते, दवेबिंदूची अंगतपगत, मोत्यांची रास चमचमते

वादंगाची कोंडी फुटेना म्हणून तांत्रिक समितीने हा सामना, वीस मिनिटांनी पुन्हा खेळवायचा निर्णय घेतला. माझ्या दृष्टीने ही वीस मिनिटे खूप महत्त्वाची होती. भारतीय संघाचा मार्गदर्शक या नात्याने मी संघातील खेळाडूंमध्ये आत्मविश्वास निर्माण केला. पाकिस्तानविरुद्ध कोणत्या बदलत्या तंत्राचा उपयोग करावयाचा, याबाबत काही मौलिक सूचना दिल्या. आशियाई स्पर्धेत प्रथमच कबड्डी या क्रीडाप्रकाराचा समावेश करण्यात आल्यामुळे, भारताच्या दृष्टीने हे सुवर्णपदक अतिशय प्रतिष्ठेचे होते. निदानरेषाच सुरुवातीपासून रोखून धरण्याचा प्रयत्न करण्याबाबत मी खेळाडूंना सांगितले. ऐन सामन्याचे वेळी ज्याच्याशी मला चांगला संवाद साधता येईल, अशा अशोक शिंदेकडे नेतृत्वाची जबाबदारी सोपविली. मी सुचविलेले बदल आणि खेळाडूंना दिलेल्या मौलिक सूचना खूपच प्रभावी ठरल्या. अफजलखान व शिवाजी महाराज यांच्यातील लढाईची गोष्ट मी आमच्या संघातील खेळाडूंना सांगितली. माझी ही मात्रा खूपच लागू पडली. पुन्हा खेळविण्यात आलेल्या अंतिम सामन्यातील पहिल्या चढाईपासून आमच्या खेळाडूंनी सामना संपेपर्यंत अतिशय जिद्दीने खेळ केला. सुवर्णपदक निश्चित झाल्यानंतर माझ्या मनावरचेही ओझे दूर झाले. अपेक्षेपेक्षा आम्ही सहजपणे पाकिस्तानला हरविले आणि सुवर्णपदक पटकाविले. हिरोशिमा आशियाई स्पर्धेतील सांघिक क्रीडाप्रकारात भारताला मिळालेले ते एकमेव सुवर्णपदक होते.

पाकिस्तानविरुद्धची ती लढत आम्ही गमावली असती तर त्याहून अधिक लाजिरवाणी गोष्ट कोणतीही नव्हती.

विजयानंतर संघातील सर्व खेळाडूंनी आणि जपानमधील भारतीय चाहत्यांनी मला खांद्यावर घेऊन जल्लोष केला.

कसोटीचा असाच एक क्षण खेळाडू या नात्यानेही मला अनुभवास आला. १९७८ मध्ये राष्ट्रीय स्पर्धेत महाराष्ट्राचे नेतृत्व करण्याची संधी मला मिळाली. १९७२ मध्ये महाराष्ट्राने विजेतेपद मिळविले होते. त्यानंतर महाराष्ट्राची पाटी कोरीच होती. आपल्या नेतृत्वाखाली पुन्हा महाराष्ट्रास विजेतेपद मिळवून द्यायचे, याच जिद्दीने मी उतरलो. १९७८च्या अंतिम फेरीत आमची गट रेल्वेसारख्या बलाढ्य संघाशी होती. साखळी गटात रेल्वेने आम्हाला सहज हरविले होते. त्यामुळे अंतिम सामन्यात आमच्यावर दडपण होतेच. शेवटची पाच मिनिटे बाकी असेपर्यंत रेल्वेकडे पाच गुणांची आघाडी होती. दोन मिनिटे बाकी असताना आम्ही ही आघाडी तोडली आणि बरोबरी केली. आमची शेवटची चढाई करण्याची जबाबदारी माझ्याकडे घेतली. रेल्वेच्या मैदानात खोलवर चढाई केली. एकाच चढाईत प्रतिस्पर्ध्यांचे चार गडी मी बाद केले. परतीच्या चढाईत रेल्वेने एक गडी टिपला. परंतु तीन गुणांच्या फरकाने आम्ही हा सामना जिंकला आणि सहा वर्षांच्या कालावधीनंतर महाराष्ट्रास पुन्हा अजिंक्यपदाचा मान मिळवून दिला. पराभवाच्या खाईत असलो तरी जिद्दीच्या जोरावर आपण अशक्य गोष्टही शक्य करू शकतो, हा मंत्रच मला या कसोटीच्या वेळी उपयोगी पडला.

असाच अनुभव मी महाराष्ट्र बँकेच्या संघाकडून खेळत असतानाही आला. १९८२ मध्ये मुंबई येथे अखिल भारतीय सुवर्णचषक स्पर्धेच्या अंतिम फेरीत आमच्या समोर 'महिंद्र व महिंद्र' संघाचे

आव्हान होते. पूर्वार्धात ०-११ अशा पिछाडीवर असताना आमचा संघ पराभवाच्या छायेत होता. संघाचा कर्णधार म्हणून मी माझ्या सहकाऱ्यांना थोडेसे चुचकारले. सामन्यास कलाटणी देण्याची क्षमता त्यांच्यात आहे, याची जाणीव त्यांना करून दिली आणि खरंच आम्ही उत्तरार्धात सामन्यास कलाटणी दिली; बरोबरी साधली. तथापि शेवटचे अर्धे मिनिट बाकी राहिले तरी आम्हास आघाडी मिळत नव्हती. शेवटची चढाई आपणच करायची या दृष्टीने मी अगोदर पासूनच डावपेच आखले. मधल्या रक्षकाच्या दिशेने मुसंडी मारून झटकन डावीकडे घुसून पुन्हा परत यायचे, असे मी ठरविले आणि माझ्या मनोजोगे घडले. शेवटच्या चढाईत मी तीन गडी टिपले आणि पंचांनी सामना संपल्याची शिष्टी वाजवली. डोळ्यात अक्षरशः आनंदाश्रू तरारले. महिंद्र संघाकडे अनेक अनुभवी खेळाडू होते. तरीही आपण सामना जिंकू शकलो याचा आनंद मला झाला. प्रतिस्पर्धी कितीही बलवान असला तरी युक्तीने लढल्यास आपण विजयी होऊ शकतो. शक्तिवानाचाही आपण पाडाव करू शकतो, याची जाणीव मला झाली.

आज हे सर्व प्रसंग आठवताना डोळ्यात पाणी येते. खेडेगावात झोपडीत राहणारा शांताराम आज पुण्यात सुखवस्तू भागात मानाने राहू शकतो, याचे सगळे श्रेय कबड्डीला जाते. या खेळानेच मला नावलौकिक, आर्थिक स्थैर्य व समृद्ध जीवन मिळवून दिले. वीस वर्षे खूप कष्ट केल्यामुळेच हे घडू शकले.

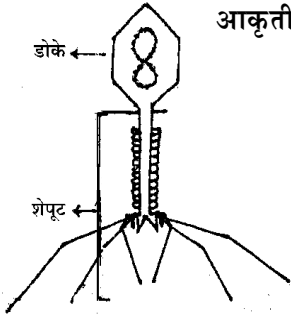
ॐ ॐ ॐ

- श्री.शांताराम जाधव
बी- ,तेजलकुंजसोसा.,कोथरुड,पुणे.

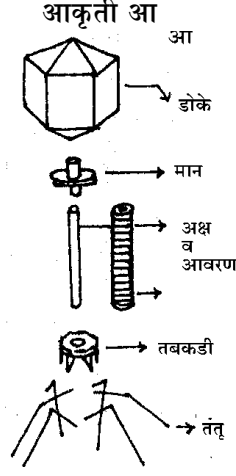
ध्येयाच्या सुगंधाने लेणे कोरिले आगळे, यशाचे एक एक स्वप्न तसे झळझळे

मी आहे एक जीवाणू संहारक विषाणू ! इंग्रजी भाषेमध्ये मला 'बॅक्टेरिओफाज' म्हणतात. बॅक्टेरियम म्हणजे जीवाणू हे तर तुम्हाला माहिती आहेच. फाज म्हणजे संहारक किंवा भक्षक. पॅरिसमधील पाश्चर संशोधन संस्थेमध्ये, डॉ. हेरेली नावाचे अभ्यासक, १९१७ साली अतिसार (हगवण) या आजारास कारणीभूत होणाऱ्या जीवाणूचा अभ्यास करित होते. त्यांच्या अभ्यासात त्यांना, ते संवर्धन करित असलेल्या जीवाणूंचा नाश करणारे कोणते तरी जीव आहेत, असे आढळून आले. त्यावेळी त्यांना, जीवाणू नष्ट करणारे जीव नेमके कोणते आहेत, हे समजले नाही, तरी त्यांनी ते मानीत होते त्या जीवांना 'जीवाणू संहारक' (इरलीशीळहिरसश) नाव दिले. हा जीवाणू संहारक म्हणजे दुसरा तिसरा कोणी नसून, मीच म्हणजे विषाणू होय, हे समजायला १९३५ साल उजाडावे लागले. त्या सुमारास फ्रेड्रिक ट्राऊर्ट यांनी ही माहिती मिळविली. परंतु त्यांनाही मी आणि माझी मुले जीवाणूंचा संहार कसा करतो, आमची संहाराची पद्धती काय आहे, हे अजिबात माहिती नव्हते. त्यावेळचे तंत्रज्ञान आवश्यक तेवढे विकास पावलेले नव्हते. त्यामुळे ते शक्य झाले नाही. आज मात्र ही परिस्थिती राहिलेली नाही. असे म्हणतात की, 'एश्चरेश्चिया कोली' या जीवाणूंचा संहार करणाऱ्या विषाणूंचा खूप संशोधन झाले असून अभ्यासकांना या विषाणूंचे जवळपास ७ वेगवेगळे प्रकार (दृशी)

आढळले आहेत. त्या प्रत्येकास त्यांनी टाईप १ ते टाईप ७ पर्यंत वेगवेगळी नावे दिली आहेत. त्यातील टाईप चार म्हणजे मी स्वतः ! परंतु अभ्यासक मात्र मला 'टी-४' (आकृती अ) म्हणून ओळखतात. माझे वर्णन करावयाचे झाल्यास मी एखाद्या बेडकाच्या पिळ्यासारखा (टॅडपोल- डोके आणि शेपूट - असलेला) दिसतो. माझ्या डोक्याचा आकार तळाच्या बाजूने एकास एक जोडलेल्या तीन लोलकांसारखा असतो. शेपूट लांब नळीसारखी असून ती मान, अक्ष, अक्षाचे मळसूत्रासारखे आवरण, तबकडी आणि तंतू (आकृती आ) अशा निरनिराळ्या भागांनी तयार झालेली असते. डोक्याचे आणि शेपटीचे आवरण प्रथिनांचे बनलेले असते. डोक्याच्या आवरणांत डी.एन्.ए.चा रेणू ठासून भरलेला असतो. माझ्या काही भावंडांच्या डोक्याच्या आवरणात आर.एन्.ए.चा रेणू असतो. माझ्या शरीराची लांबी ०.००२ मिलीमीटर असते. मी

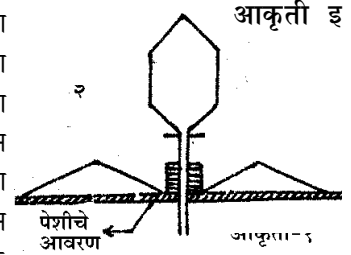
जीवाणू संहारक विषाणू

जेव्हा इ.कोली या जीवाणूच्या आवरणावर स्थिरावतो, तेव्हा माझ्या शेपटीचे सहा तंतू जीवाणूच्या आवरणाची पक्की पकड घेतात. टोकाच्या बाजूची तबकडी, आपल्या नख्या आवरणांत रोवते त्यावेळी अक्षाचे मळसूत्रासारखे आवरण, जोरांत दाबले जाते आणि डोक्याच्या भागांत असणारा डी.एन्.ए.चा रेणू, पिचकारीने पाण्याची धार वेगाने सोडावी तसा जीवाणूच्या आवरणाचा भेद करून जीवाणूच्या शरीरात

घुसतो. (आकृती इ)

माझ्या डी.एन्.ए.च्या रेणूचा जीवाणूच्या शरीरामध्ये प्रवेश होताच जीवाणूच्या डी.एन्.ए.चे विघटन होऊ लागते. त्याचा परिणाम म्हणून जीवाणूला आवश्यक

असणाऱ्या प्रथिनांची निर्मिती थांबते. त्या क्षणी जीवाणूची समाप्ती होते. मग ती यंत्रणा पायरी पायरीने माझ्या प्रजननासाठी आवश्यक त्या गोष्टींची (प्रथिने, विकर) निर्मिती करू लागते. माझी मुले म्हणजे माझी आरशात दिसावीत अशी हुबेहुब प्रतिबिंबे (रिप्लिका) असतात. डोके आणि शेपूट असलेली ही प्रतिबिंबे जीवाणूच्या पेशी आवरणाचे विघटन होताच तडा गेलेल्या भागातून बाहेर पडतात आणि इतर इ.कोलींचा संहार करण्यासाठी फिरू लागतात. जीवाणूंचा संहार हेच आमच्या जीवनाचे ध्येय असते ! या ध्येयाचा उपयोग माणसे आपल्या फायद्यासाठी करतात, ही गोष्ट तुम्हा चतुर मुलांना सांगायलाच हवी असे नाही !

ॐ ॐ ॐ

- डॉ. पुरुषोत्तम जोशी

गृहप्रकल्प को. ऑप. सोसा., फ्लॅट क्र. ११,
लोकमान्य हॉस्पिटलसमोर, एरंडवन., पुणे ४

एक मुखवटा मुखावरी हा, करण्यासाठी तुमचे रंजन, तुम्हीच सांगा, सोंगावाचुन शक्य कसे हे आहे जीवन

मी अन् तू

दोघीच जणी मी अन् तू
उद्या छानशी गंमत करूया ॥

जरा करू या नवीन साहस
दऱ्या-डोंगरातुनी फिरूया ॥

निळ्या झऱ्याचा शीत प्रवाह
निर्झरकाठी फेर धरूया ॥

हिरवी झाडे दाट सावली
सुर-पारंब्या तिथे खेळूया ॥

मधुर फळे अन् कुसुमित बेला
स्वाद तयाचा जरा घेऊया ॥

कृत्रिम पुष्पे अत्तर फाये
सगळ्यापासुनी दूर जाऊया ॥

जिथे कधी ना कळेल कोणा
अशा ठिकाणी सदा राहूया ॥

बागेमधला चिंचेचा पार
तिथे दुपारी उद्या भेटूया ॥

उद्या दुपारी येशील ना ?
तेव्हाच सारे बेत आखूया ॥

- अस्मिता पटवे
कुसुमित, ७५ वैभवनगर,
जमनागिरी रस्ता, धुळे १

गुप्त संदेश कविता स्पर्धेतील बक्षीसप्राप्त कविता

- भ्रमंती -

तुम्हाला ना भान या जगाचे
पसरल्या या सुंदर सृष्टीचे
कलह जीवनाचा विरतो यातच !
लीन होता सृष्टीत, गवसतो आनंद
कला सृष्टीच्या कळुनि मिळतो ज्ञानानंद
सृष्टी येते मित्र बनून निसर्ग भ्रमणातच !
का कुणा नाही कळत महत्त्व सृष्टीचे ?
का रहिवासी अज्ञानी निसर्गाचे ?
ना ही फिरले ना देखले यास्तवहि शिक्षाच !
कळुनि एवढे नका स्वस्थ राहू
अति सुंदर निसर्ग हा आपण पाहू
'नको, नाही' सोडा आता फक्त फिरायचेच !

- अमोल मुकुंद भिडे

१०६८/७ अ गावभाग, सांगली

प्रिय गिरिजास,

नवशतकाची कन्या

तू एकविसाव्या शतकाकडे वाटचाल कर ।
सहकार्याने सामंजस्याने भेदसीमा नष्ट कर ॥१॥
हसत, हसत नवी आव्हाने स्वीकार ।
लीलया भेद समाजकंटकांचा नकार ॥२॥
लाचखोरी, भ्रष्टाचार दिवाळखोरी गाडून टाक
येणाऱ्या शतकाला स्वपराक्रमाने झाकून टाक ॥३॥
उणा पडेल हिमालयही तुझ्या जिद्दीपुढे ।
रणरागिणी तू वीरांगनांचा वारसा तुझ्याकडे ॥४॥
ना आकाशाची सीमा ना रुढींचे पाश ।
होशील ना तू भारतभूचा उज्वल श्वास ?

तुझी,

अपूर्वा

अपूर्वा अजित मोडक

७, मधुमालती अपार्टमेंट, सांगली

अभिनंदन !

दीपावली अंकाच्या निमित्ताने जाहीर केलेल्या स्पर्धांचे निकाल

१) शुभेच्छापत्र (भेटकार्ड) निर्मिती :

क्रमांक १- अपूर्वा अजित मोडक, इ.६वी, सांगली

क्रमांक २- अमेय प्रदीप आठल्ये, इ.९वी, कुडाळ

क्रमांक ३- केतकी दामले, इ.७ वी, चिपळूण

२) गुप्त संदेश स्पर्धा

क्रमांक १- अमोल मुकुंद भिडे, इ.९वी, सांगली

क्रमांक २- अपूर्वा अजित मोडक, इ.६ वी, सांगली

क्रमांक ३- अस्मिता गोविंद पटवे, एफ.वाय., धुळे

सर्व यशस्वी स्पर्धाकांचे मनःपूर्वक अभिनंदन !

बक्षिसपात्र शुभेच्छापत्रांचे नमुने
पुढील अंकात !

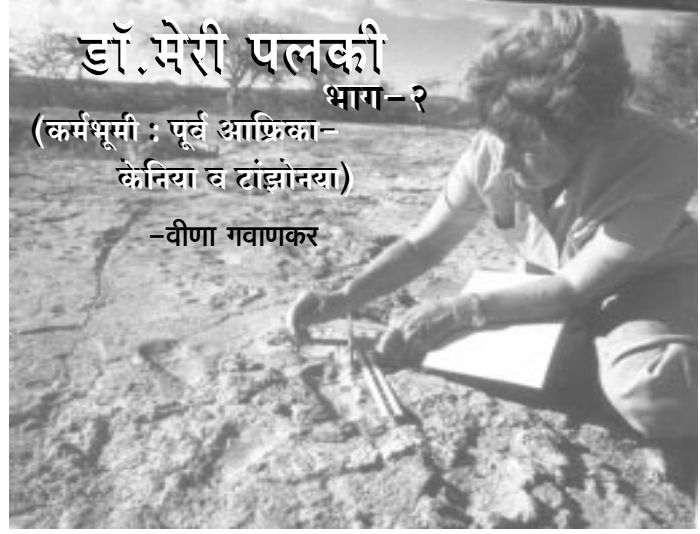
जे जे आहे अपुल्या जवळी ते हाती धरणे । बिंदूमधुनी सिंधु सागर त्याचाही करणे.

लुईस मेरीपेक्षा दहा वर्षांनी मोठा होता. गेली पाच-सहा वर्षे पुराण वस्तुशास्त्रात त्याचं नाव गाजत होतं. त्याने केलेल्या उत्खननावरची त्याची अभ्यासपूर्ण व्याख्याने आणि पुस्तके यातून त्याला थोडेफार पैसे मिळत होते. मात्र अजूनही मोठ्या पगाराची नोकरी किंवा उत्खननासाठी भरभक्कम आर्थिक पाठबळ देणारा एखादा पुरस्कर्ता भेटत नव्हता. त्यामुळे मेरी-लुईसला फार काटकसरीने राहावं लागे. परंतु लवकरच लुईसला केनियातील 'किक्व्यू' जमातीचा समग्र अभ्यास करून त्यावर पुस्तक लिहिण्यासाठी दोन वर्षांसाठी अभ्यासवृत्ती मिळाली. त्या कामी येणारा खर्चही दिला जाणार होता.

लुईसचे काम सुरू झाले. नैरोबीत मुक्काम ठोकून त्याने आपल्या संशोधनाला सुरुवात केली. दोन-तीन महिने गेले. मेरीला रिकामे बसवेना. तिने स्वबळावर एखादी उत्खनन मोहीम सुरू करायचे ठरवले. नैरोबीच्या उत्तरेला टेकड्या होत्या. त्यांच्या पायथ्याशी पुरातन दफनभूमी होती. तिथे प्राचीन मानवी अवशेष, प्राचीन वस्तू मिळण्याची दाट शक्यता असल्याने मेरीने तिथे उत्खनन सुरू केले. तिच्या मोहिमेसाठी कोणाचे आर्थिक पाठबळ नव्हते. लुईसच्या अभ्यासवृत्तीतच काटकसरीने राहून हे काम पार पाडायचे होते. हाताशी चार आदिवासी मजूर घेऊन तिने सुरुवात केली.

तिचा अंदाज अचूक होता. थोडंफार खोल खणताच तिला त्या जमिनीत उत्तर पाषाण युगीन अवशेष सापडू लागले. मेरीने मजुरांच्या मदतीने उत्खननाच्या स्थळी छोटीशी गवती झोपडी उभारली आणि तिथेच राहून अधिक जोमाने काम सुरू केलं.

त्या उत्खननात तिला एकोणीस थडगी, बरीच दगडी आयुधे, मृत्तिकापात्रे, दगडी वाडगे, पसरट दगडी बशा, असा वस्तू मिळाल्या तर लोह-

डॉ. मेरी पलक्की

भाग-२

(कर्मभूमी : पूर्व आफ्रिका-
केनिया व टांझानिया)

-वीणा गवाणकर

'डॉ. मेरी लिक्की'चा मागील अंकातील लेखात आपण डॉ. मेरी लिक्की यांच्या मनात उत्खनन शास्त्राविषयी आवड कशी निर्माण झाली, या क्षेत्राकडे त्या कशा वळल्या आणि मग या क्षेत्रात त्यांनी झपाट्याने कशी प्रगती केली याविषयी वाचले. मेरी यांनी कुठे कुठे उत्खनन केले, त्यासाठी त्या किती हिंडल्या, त्यांना कुणाची कशी मदत मिळाली आणि मग अखेरीस त्यांना 'उत्खनन शास्त्रज्ञ' म्हणून मिळालेली मान्यता, याविषयी वाचूया, या अंकातील या लेखाच्या दुसऱ्या भागात.

युगीन स्तरावर लोखंडाच्या वस्तू, काचेचे मणी, पाळीव प्राण्यांची हाडे यांचे अवशेष मिळाले.

ह्या उत्खननावर तिने सविस्तर अहवाल लिहिला. तिथे सापडलेल्या मानवी अवशेषांचा अभ्यास करून लुईसने त्या अहवालात मौलिक भर घातली. पण तेवढ्यात दुसऱ्या जागतिक युद्धाला तोंड फुटले आणि हा अहवाल प्रसिद्ध व्हायला १९४५ साल उजाडावे लागले.

मेरीच्या या उत्खननाकडे केनियामधल्या युरोपियन मंडळीचं लक्ष वेधलं गेलं. उत्सुकतेपोटी अनेक जण या

स्थळाला भेट देऊ लागले. दिवसेंदिवस ही संख्या वाढतच गेली. त्यातले कोणी आर्थिक मदत देत. कोणी प्रत्यक्ष कामात सहभाग घेऊन उत्खननातील माती चाळणे, बारीक बारीक अवशेष नीट गोळा करणे वगैरे कामे करत. त्यातले काहीजण तर मेरीचे जीवलग मित्र झाले.

हे उत्खनन पाहाण्यासाठी आलेल्या नेल्ली ग्रॅंटने, अंजोरो नदीकाठच्या आपल्या शेतजमिनीत एका भागात असं काही सापडतं असं सांगितलं. ते ऐकून मेरी नि लुईस यांनी त्या ठिकाणाला भेट दिली. तिथे प्राचीन अवशेष मिळण्याची शक्यता आहे, असं त्यांच्या पाहाणीत लक्षात आलं. तिथे उत्खनन करून पाहायचे ठरताच, नेल्लीबाईने त्यांच्या सोयीसाठी, एक छानशी गवती झोपडी तिथे उभारून दिली.

अंजोरो नदीकाठच्या उत्खननात त्यांना ढिसूळ कोळशात रूपांतरीत झालेले मानवी सांगाडे, पाळीव प्राण्यांचे अवशेष, आभूषणे, दगडी, खोलगट वाडगे, दगडी बत्ते, धार लावायचे चाक, विणलेल्या टोपल्यांचे अवशेष, हाती विणलेला ओबडधोबड जाळीसारखा तुकडा, एक सुरेख लाकडीपात्र, अशा वस्तू सापडल्या. विशेष म्हणजे आजही

श्वासाश्वासातून सुखाची मी पेरीन हमी, घडल्या जाणाऱ्या युगाची मीच खरी स्वामीनी.

आफ्रिकेत पाणी आणण्यासाठी वापरतात, तसल्याच प्रकारच्या भोपळ्यांचे अवशेष आढळले. शास्त्रीय परीक्षणाअंती हे अवशेष इ.स.पू. १००० ते इ.स.पू. ९०० या काळातले ठरले. या उत्खननात सापडलेले सर्व अवशेष लिकींनी 'नैरोबी संग्रहालया'ला दिले.

१९३९ साली लुईस-लिकीच्या अभ्यासवृत्तीचा काळ संपला. पुन्हा आर्थिक अडचण उभी राहिली. पण लवकरच, लुईस-लिकीची योग्यता लक्षात घेऊन, नैरोबी संग्रहालयाच्या क्युरेटरपदी त्यांची नेमणूक झाली. पगार फार नसला तरी काटकसरीने भागवता येण्याएवढा होता. शिवाय राहायला क्युरेटरचा जुना बंगलाही मिळाला.

पूर्व आफ्रिका हीच मेरीची कर्मभूमी झाली. १९३५ साली मेरी तिथे प्रथम गेली. तेव्हापासून पुढची साठ पासष्ट वर्षे मेरीने भूतकाळाचा, त्या काळातील मानवाचा, त्याच्या जीवनाचा, त्याच्या चित्रकलेचा शोध, जमिनीच्या पोटात उतरून घेतला. सुरुवातीला ती लुईसच्या मार्गदर्शनाखाली उत्खनने करी. पण लवकरच तिने स्वतंत्रपणे उत्खनन-मोहिमा सुरू केल्या. पूर्व आफ्रिकेलाच तिने आपली भूमी मानली. तिथेच तिच्या तिन्ही मुलांचा जन्म झाला.

पूर्व आफ्रिकेतलं आयुष्य आधीच कठीण. त्यात मानवी वस्तीपासून दूर जंगलात झोपडीतून राहाणं आणखीनच दुष्कर. भयानक सहारक मुंग्या, जंगली श्वापदं, विषारी सर्प, आधुनिक सुविधांचा अभाव, या कशाचीही पर्वा न करता तिने आपलं संशोधन चालू ठेवलं.

तिच्या संशोधनाचा बोलबाला झाल्यावर, चार्ल्स बोये या हितचिंतकाने दिलेल्या पुरस्कार-निधीतून लिकींनी एक सुसज्ज लॉरी आणि एक मोटरबोट विकत घेतली. त्यामुळे मात्र त्यांचा तिथला प्रवास सुकर झाला. कालापव्यय टळला.

मेरी लिकीच्या संशोधनातले

महत्त्वाचे फलित :

३२ १९३९ साली नैरोबीमधल्या नैवाशा गावाजवळ केलेल्या उत्खननात तिला उत्तर पाषणयुगीन दगडी आयुधांचा शोध लागला. पंच्याहत्तर हजारांवर दगडी आयुधे तयार अवस्थेत होती. ती त्या काळातील उद्योगशाळा असावी.

३३ १९४८ साली रुसिंगा बेटावरील उत्खननात तिला अडीच कोटी वर्षे ते पन्नास लक्ष वर्षांपूर्वीच्या (Miocene) काळातील सजीवांचे अश्मिभूत अवशेष मिळाले. त्यात विविध सस्तन प्राणी, सरपटणारे प्राणी, मृदुकाय प्राणी, मत्स्य यांच्या अवशेषांचा समावेश होता. त्यात एक महत्त्वाचा अवशेष होता तो शेंपूट नसलेल्या (Ape) माकडाच्या कवटीचा. ही कवटी एक कोटी ऐंशी लक्ष वर्षांपूर्वीची होती. मानव निर्माण होण्याच्या बऱ्याच आधीच्या काळातली. एवढी प्राचीन कवटी प्रथमच सापडली होती. त्यामुळे तिला आगळे महत्त्व होते.

मानवाच्या अगदी प्राचीन पूर्वजांची दोन शाखात विभागणी झाली. एका शाखेतून आद्य आणि आधुनिक मानव उत्क्रांत झाला; तर दुसऱ्या शाखेतून, आजची बिन शेंपटीची मोठी माकडे उत्क्रांत झाली. मानवाचा पूर्वज आणि बिनशेंपटीच्या (Ape) माकडांचे पूर्वज

या दोन्हींना अगदी जवळ जाणाऱ्या प्राणी-वर्गातील ही कवटी होती.

Proconsul africanus म्हणून तिचे वर्गीकरण झाले.

या कवटीचे वर्गीकरण नीटसे न समजल्याने, सामान्य लोकांना ती दोन कोटी वर्षांपूर्वीच्या मानवाचीच कवटी वाटली. तसा बोलबालाही झाला. ती कवटी सापडल्यानंतर मेरी, कवटीसह लंडनला तज्ज्ञांकडे जाण्यासाठी निघाली. ब्रिटिश विमान कंपनीने स्वतःच्या प्रसिद्धीसाठी तिचा वापर केला. मेरीला विनामूल्य प्रवास करायला मिळाला. त्या कवटीच्या खोऱ्यासह ती लंडनच्या हिथ्रो विमानतळावर उतरली तेव्हा ब्रिटिश दूरदर्शन, वृत्तपत्रांचे छायाचित्रकार, वार्ताहर, यांचा तिला गराडाच पडला. वृत्तपत्रात अनेक दिवस तिच्यावर बातम्या झळकत होत्या. ती कवटी लंडनच्या म्युझियममध्ये ठेवण्यात आली.

तिच्या या शोधाचे महत्त्व लक्षात घेऊन रॉयल सोसायटी ऑफ लंडनने तिला मोठा निधी उपलब्ध करून देऊन पुढच्या संशोधनासाठी चालना दिली. केनिया सरकारनेही भरघोस मदतनिधी दिला.

एवढी सर्व मदत मिळाल्यावर लिकी दांपत्याने 'प्रागैतिहासिक आफ्रिका

काळोखाच्या रात्रीपिोटी पहाटेचा गर्भ आहे, अथक परिश्रमांच्या हाती, विकासाची दोरी आहे.

आणि तिथल्या नष्ट झालेल्या प्राणीजाती व वनस्पती' या संदर्भात अखिल आफ्रिकन परिषद आयोजली. देशोदेशीच्या तज्ज्ञांना निमंत्रण दिले. अनेक संशोधक, अभ्यासक, तज्ज्ञ मिळून ऐंशी व्यक्ती त्या परिषदेसाठी आल्या. मेरी आणि लुईसच्या उत्खनन स्थळांना त्यांनी भेटी दिल्या.

पुराणवस्तुशास्त्र जगतात मेरीच्या नावाला आगळे महत्त्व आले.

१९५९ साली ओल्डुवाइ येथे उत्खननात मानव सदृश प्राण्याची कवटी आढळली. ती परीक्षणाअंती सतरा लक्ष पन्नास हजार वर्षांपूर्वीची ठरली. तिचे शास्त्रीय वर्गीकरण Zinjantropus अशा नावाने झाले. मानव सदृश्य दिसणाऱ्या परंतु मानव म्हणून उत्क्रांत होऊ न शकलेल्या आणि दहा लाख वर्षांपूर्वी नष्ट झालेल्या Australopithecus वर्गातील Zinjo ही एक जात होती आणि त्या जातीच्या प्राण्याची कवटी प्रथमच सापडली ती मेरीला. या शोधाची घटनाही मजेशीरच आहे.

त्यावेळी म्हणजे १९५८-५९ च्या सुमारास ब्रिटिश दूरदर्शनवर जि डार्षरीळ नावाची मालिका चालू होती. आफ्रिकेतील प्राणी, वनस्पती, मानवीजीवन यावर प्रकाश टाकणारी ही मालिका खूप लोकप्रिय झाली. तिचा छायाचित्रकार डेस बार्टलेट याला आफ्रिकेतील उत्खननावर एक भाग तयार करायचा होता. मेरीने त्याच्या विनंतीला मान दिला आणि उत्खनन कसे करतात, अवशेष कसे शोधले जातात याचे चित्रीकरण करण्यासाठी प्रत्यक्षात एक छोटी मोहीम हाती घ्यायचे ठरवले. पूर्वी उत्खनन केलेल्या ओल्डुवाइ खिंडीतच एखादी जागा मिळते का पाहात असताना, धूप होऊन उघड्या पडलेल्या भूपृष्ठावर तिला अर्धवट जमिनीत गाडलेल्या अवस्थेत एक कवटी आढळली. मागच्या उत्खननाच्या वेळी

ओल्डुवाइ खिंडीत ज्या खोलीवर Proconsul कवटी आढळली त्याच क्षेत्रात थोड्या दूरवर ही दुसरी मानव सदृश कवटी होती.

मेरीने तातडीने डेस बार्टलेटला बोलावले. उत्खनन करून अवशेष कसे जमिनीबाहेर काढतात, त्यांची जुळणी कशी होते, या सर्व कृतींचे क्रमवारीने चित्रीकरण करून ते ब्रिटिश दूरदर्शनवर प्रक्षेपित करण्यात आले. प्रत्यक्षात आपल्यासमोरच उत्खनन होतंय आणि एक नवा शोध लागतोय याची दर्शकांना अपूर्वाई वाटली.

मेरीच्या या शोधाचे फलित म्हणजे सुप्रसिद्ध नॅशनल जिऑग्रफिक मॅगझिन चालवणाऱ्या, नॅशनल जिऑग्रफिक सोसायटीने मेरीला पुढच्या संशोधनासाठी भरघोस आर्थिक साहाय्य दिले. दुसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे अनेक तरुण अभ्यासक, संशोधक या क्षेत्राकडे वळले. ओल्डुवाइ खिंडीत आता एक कायम स्वरूपाची छावणीच उघडलेली आहे. पर्यटकांसाठी तिथे एक उघड्यावरचे अशिमभूत अवशेषांचे प्रदर्शनही आहे.

१९६० ओल्डुवाइ खिंडीपासून तीस मैलांवरच्या लिटोली या स्थळी १९७५ ते १९८० या काळात मेरीने महत्त्वाचे उत्खनन केले. तिथे उत्खननात सुमारे ३५ लाख वर्षांपूर्वी ज्वालामुखीची राख पसरून तयार झालेल्या खडकात प्राण्यांचे अवशेष शोधत असताना एका थरात मानव सदृश प्राण्याच्या पावलांचे ठसे आढळले (इ.स. १९७८). या ठशांमुळे मानवाचा पूर्वज ३५ लाख वर्षांपूर्वी दोन पायांवर उभा राहून चालू लागला होता. ह्या विधानाला सबळ पुष्टी मिळाली.

Australopithecus प्राणिवर्ग दोन

पायांवर सरळ उभा राहून चालू लागला, असा शास्त्रज्ञांचा दावा होता. परंतु मेरीच्या या शोधामुळे मानवाचा पूर्वज तत्पूर्वीच पायांवर उभा राहून आधुनिक मानवाप्रमाणे चालण्याइतका उत्क्रांत झाला होता, हे सिद्ध झाले.

वरील महत्त्वाच्या शोधांखेरीज मेरीने प्राचीन मानवाची 'गुहेतील चित्रकला' आणि 'कुंभाकला' यावरही आफ्रिकेत भरपूर संशोधन केले. त्यावर सचित्र पुस्तके लिहिली. तिची चित्रकला तिला अशा कामी फार उपयुक्त ठरली.

पुरातत्त्ववेत्ती, उत्खनन शास्त्रज्ञ म्हणून मेरीची जगभर वाखाणणी झाली. व्याख्यानासाठी तिला देशोदेशीची आमंत्रणे आली. अनेक सन्मान तिला लाभले. ती एकही इयत्ता उत्तीर्ण नसल्याने प्रवेश नाकारलेल्या ऑक्सफर्ड विद्यापीठाने तिला सन्माननीय डॉक्टरेट बहाल केली. स्वीडनच्या नोबेल फाऊंडेशनतर्फे स्वीडनचे राजे गुस्टाव यांच्या हस्ते, तिला मानाचे 'लिनेस पदक' देऊन गौरव करण्यात आला. मेरीच्या उत्खनन-संशोधनामुळे अनेक अभ्यासकांचं, तज्ज्ञांचं लक्ष ओल्डुवाइ नि लिटोली या दोन ठिकाणांनी वेधून घेतलं. तिच्या मार्गदर्शनाखाली कित्येकांनी उत्खनन मोहिमा आखल्या.

डॉ. लुईस लिकी १९७२ साली वारले आणि डॉ. मेरी लिकी १९९६ साली.

डॉ. मेरी लिकी हिचा किशोर वाचकांसाठी हा अल्प परिचय. केवळ जिज्ञासेपोटी पुराणवस्तुशास्त्राकडे वळलेल्या एका स्त्रीच्या कर्तृत्वाचे हे ओझरते दर्शन !

ॐ ॐ ॐ

- वीणा गवाणकर

'राधा'भास्कर आळी, वसई, जि. ठाणे.
संदर्भ : Disclosing the part या डॉ. मेरी लिकी यांच्या आत्मचरित्रावर आधारित.
(या लेखाच्या दोन्ही भागांमधील प्रकाशचित्रे, डेक्कन कॉलेज, पुणे यांच्या सौजन्याने.)

धनाढ्य; शिवली परि न आढ्यता, शालिनतेसम होती ऋजुता, एकच होती मनि अभिलाषा, जग जिंकायाची.

स्थानिक कार्यकर्त्यांशी वार्तालाप

यापुढे हे पान प्रामुख्याने स्थानिक कार्यकर्त्यांशी (काम करत असलेले, काम करू इच्छिणारे, या सर्वांसाठी) वार्तालाप करण्यासाठी राखून ठेवण्याचे योजले आहे. त्यामध्ये विविध केंद्रांवर चालू असलेल्या कार्यक्रमांचे वृत्त, प्रबोधिनीमधील महत्त्वाच्या घडामोडी, महत्त्वाचे निरोप, या महिन्यात विशेष लक्ष द्यावे असे कार्यक्रम, चालू व पुढील महिन्यातील दौरे, शिबिरे, कार्यक्रम इ. बाबत माहिती असेल. संबंधितांनी ते आवर्जून वाचून योग्य तो प्रतिसाद द्यावा, कार्यवाही करावी ही अपेक्षा. आपापल्या केंद्रांवर झालेल्या कार्यक्रमांचे वृत्त व पुढील महिन्यातील विशेष कार्यक्रम यांची माहिती दर महिन्याच्या १५ तारखेपर्यंत आमच्याकडे पाठवावी म्हणजे पुढील महिन्याच्या अंकात ते छापता येईल.

आपल्या गावातील अधिकाधिक सभासद दीपावली विशेषांक घेऊन जातील असे पाहावे. त्यासाठी प्रमुख शाळांमध्ये सूचना पाठवावी, परिसरातील परिचितांकडून निरोप पाठवावेत. गावातील मान्यवरांना दिवाळी अंक देऊन अंकाबाबतच्या त्यांच्या प्रतिक्रिया (शक्यतो लेखी) घ्याव्यात.

ध्वनिफीत निर्मिती व प्रकल्प स्पर्धेमध्ये आपल्या परिसरातील अधिकाधिक शाळांमधील गट सहभागी होतील यासाठी प्रयत्न करावेत. केंद्राद्वारा विद्यार्थ्यांच्या स्वतंत्र गटांनाही आवर्जून प्रोत्साहन द्यावे. मार्गदर्शन करावे. ३१ डिसेंबरपर्यंत त्यांची नोंदणी पोस्टकार्डाद्वारे मुख्य कार्यालयात व्हावी.

निरोप

विविध शाळांची स्नेहसंमेलने या व पुढील महिन्यांमध्ये असतील. त्यांच्या बक्षीस समारंभांमध्ये प्रबोधिनीद्वारा प्रकाशित विविध पुस्तके, दीपावली विशेषांक बक्षीस म्हणून देण्यासाठी सुचवावे. त्यासाठी शाळांशी संपर्क साधावा.

ओरिसातील वादळग्रस्त भागात प्रबोधिनीद्वारा करावयाच्या मदतकार्याचे स्वरूप निश्चित होत असून त्याबाबतची स्पष्ट योजना झाल्यावर केंद्रप्रमुखांकडे पत्रव्यवहार केला जाईल. त्याप्रमाणे आपणही अधिकाधिक साहाय्य करावे. केंद्राशी संपर्क साधावा.

प्रबोधिनीतील प्रमुख घडामोडी

- * निगडी येथे दोन दिवसांची 'शिक्षण चिंतन परिषद' २१ व २२ नोव्हेंबर रोजी पार पडली. यावेळी 'मातृभाषेचे अध्ययन-अध्यापन' हा परिषदेचा मुख्य विषय होता.
- * प्रबोधिनीच्या वैद्यकीय प्रचीती गटातर्फे डॉक्टरांच्या २ तुकड्या ओरिसा-वादळग्रस्त भागात मदतकार्यासाठी रवाना झाल्या.
- * १५ नोव्हेंबर रोजी, दाभोळ येथील एनॉनद्वारा उभारलेल्या अद्ययावत रुग्णालयाचे व्यवस्थापन ज्ञान प्रबोधिनी आयुर्विज्ञान संस्थेकडे सोपविण्यात आले.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा.महेन्द्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर १० अग्रहायन शके १९२१, १ डिसेंबर १९९९ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, पुणे येथे छापून, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले.

स्वप्न फुलविण्या भवितव्याचे, जिद्द अंतरी जागवू या। कर्तृत्वाने उन्नत होऊनी, जीवन अपुले फुलवू या।।

ध्येय साधना अमर रहे !

ध्येय साधना अमर रहे ! ॥ध्रु.॥

अखिल जगत को पावन करती
त्रस्त उरों में आशा भरती
भारतीय सभ्यता सिखाती
गंगा की चिर धार बहे ! ॥१॥

इससे प्रेरित होकर जन-जन
करे निछावर निज तन-मन-धन
पाले देशभक्ति का प्रिय प्रण
अडिग, लाख आघात सहे ! ॥२॥

भीति न हमको छूने पाये
स्वार्थ लालसा नहीं सताये
शुद्ध हृदय ले बढते जायें
धन्य-धन्य जग आप कहे ! ॥३॥

जीवन पुष्प चढा चरणों पर
माँगे मातृभूमि से यह वर
तेरा वैभव अमर रहे माँ ।
हम दिन चार रहें न रहें ॥४॥

संपर्क पत्ता : संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदाशिव पेठ,

पुणे 411030.

☎ (०२०) ४४७७६९१, ४४७८०९५

कार्यालयाची वेळ : स.१० ते संध्या.७

या अंकाची किंमत : रु.१०/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-

प्रकाशन दिनांक : सौर १० अग्रहायण, शके १९२१

१ डिसेंबर १९९९